



Профэсар Уладзімер Пічэта.

Правадзейны Член Інстытуту Беларускае
Культуры.

Scoriniana.

(1776—1926).

I.



б першым беларускім друкары, „доктары лекарскіх навук“ Францішку Скарыне, існуе вельмі значная літаратура, досыць рознастайная як па сваёй вартасці, так і па тых паглядах, якія выказваліся аўтарамі аб жыцці і дзейнасці першага беларускага друкара. Вучоныя расійскія, беларускія, украінскія, чэскія і польскія,—усе ўнеслі пэўную долю ў навуковую скарбніцу аб Скарыне, усе імкнуліся так ці іначай адгукнуцца на жыццё і дзейнасць гэтага выдатнага прадстаўніка беларускае культуры ў першай палове XVI стагоддзя.

Скарынай пачалі цікавіцца з таго моманту, як даследчыкам сталі вядомы надрукаваныя Скарынай кнігі. Знаходка тых ці іншых выданняў Скарыны натуральна выклікала шэраг навуковых праблем, якія пазней будуць так рознастайна распрацоўвацца ў навуковай літаратуры.

Вывучэнне жыцця і дзейнасці Скарыны пасоўвалася наперад надта павольна. Даследчыкі вельмі часта, ня маючы якіх-небудзь новых матар'ялаў, абмяжоўваліся паўтарэннем тых суджэнняў і думак, якія былі выказаны іх папярэднікамі, і часта прытым бяз досыць крытычных адносін да іх. Такая пастаноўка скарынінскага пытання ня столькі развязадала яго, колькі яшчэ больш заблытвала.

Даследчая думка доўга блукала ў цемры адносна пытанняў, звязаных з Скарынай. Гэта тлумачыцца яшчэ і тым, што большасць даследчыкаў дакраналася дзейнасці Скарыны толькі выпадкова, у залежнасці ад тых ці іншых агульных заданняў сваіх і мэт, ня робячы, пры гэтым, вывучэнне скарынінскае дзейнасці выключным прадметам свайго даследвання. Так цягнулася аж да канца 80-х гадоў мінулага стагоддзя, калі ўпяршыню з'явілася вельмі грунтоўнае даследванне П. В. Уладзімерава: „Доктор Франциск Скорина, его переводы, печатные издания и язык. СПб. 1888 г.“. З гэтага даследвання і пачалося далейшае вывучэнне і паглыбленне ўсіх пытанняў, звязаных з дзейнасцю Скарыны.

Першы перыод у вывучэнні скарынінскага пытання быў злучаны з знаходкай у бібліотэках і кнігазборах скарынінскіх выданняў. Гэта вымушала даследчыкаў у сваіх працах датыкацца дзейнасці Скарыны як друкара і перакладчыка, а ў сувязі з гэтым таксама закранаць і іншыя пытанні, беспасрэдна звязаныя з перакладчай дзейнасцю Скарыны.

Інтэрэс да Скарыны з'явіўся толькі з паловы 70-х гадоў XVIII стагоддзя, дзякуючы таму, што бібліотэкар Акадэміі Навук Бакмэйстэр знайшоў у бібліотэцы Акадэміі некалькі скарынінскіх выданняў¹⁾. Гэта дало яму падставу зрабіць некаторыя ўвагі, якія пры гэтым часта розніліся адна ад адной. Бакмэйстэр, аддаўшы Скарыне некалькі старонак, адразу-ж паставіў шэраг пытанняў паршараднае важнасці, датычных скарынінскага пытання з розных пунктаў пагляду. Натуральна, з прычыны адсутнасці дакладных становачых даных, увагі Бакмэйстэра былі вельмі спрэчнымі. Так, Бакмэйстэр, натрапіўшы ў бібліотэцы Акадэміі на Пяцікніжжа Майсея, даў няверныя весткі адносна перакладу чатырох кніг Параліпомэнон. Бакмэйстэр ведае таксама і аб выданні ў Вільні „Апостала“, хаця дату яго выдання адносіць да 1517 году замест 1525.

Знаходка ў бібліотэцы былага Міністэрства Замежных Спраў новых кніг Скарыны: 4-х кніг „Царстваў“, „Юдыты“, „Эстэр“, „Руфь“, „Іова“ і „Данііла“, дала Штрытэру повад выказаць некалькі думак адносна Скарыны. Штрытэр звярнуў увагу на прафамовы Скарыны, пераказаў іх, і разам з тым закрануў шэраг пытанняў, якія мелі адносіны да выданняў Скарыны²⁾.

Адначасна з Штрытэрам і Аляксеў, пазнаёміўшыся з „Апосталам“, выданым у Вільні ў 1525 годзе, закрануў друкарскую дзейнасць Скарыны. У сваёй працы Аляксеў пазнаёміў чытача з Скарынай праз шэраг выпісак з прафамовы Скарыны і некаторых разьдзелаў „Апостала“³⁾.

Новы перыод у вывучэнні Скарыны распачаўся тады, калі чэшкі вучоны Даброўскі⁴⁾ ў часе вандроўкі сваёй па Расіі і Швэцыі ў 1792 годзе, заехаў у Пецярбург, і там звярнуў увагу на Пяцікніжжа Майсея з адзначэннем Прагі, як месца выдання скарынінскіх кніг. Разам з гэтым, Даброўскі высунаў шэраг пытанняў, звязаных з выхадам скарынінскіх выданняў і прабаваў даць на іх адказ, які крыху розніўся ад адказаў яго папярэднікаў. Даброўскаму прыходзілася некалькі раз зварочвацца да Скарыны⁵⁾. Яму пашанцавала знайсці ў Мункачы ў Вэнгры паасобнік біблейных кніг Скарыны, сярод якіх кнігі „Ісуса Навіна“ і „Судзей“ зьяўляліся ўярышыню ў бібліографічнай літаратуры. Даброўскаму таксама былі вядомы і сьпісы твораў Скарыны, якія знаходзіліся ў бібліотэцы Талстога. Базыль Сопікаў⁶⁾ ужо ведаў усе 22 надрукаваныя біблейныя кнігі Скарыны. Ён ведае таксама і „Апостал“, і другое віленскае выданьне „Малую Подо-

1) Бакмэйстэр. „Essai sur la bibliothèque de l'Académie des Sciences à St.-Petersbourg. 1776“ і „Опыт о библиотеке Императорской Академии Наук. СПб. 1779“.

2) Штрытэр. Опыт трудов вольного Российского собрания. М. 1783. Стр. 177—194.

3) Алексеев П. А. Рассмотрение славянской старопечатной книги „Апостол“, которая spravлена доктором Франциском Скориной из Полоцка; напечатана в Вильне, в 1525 г. Опыт трудов вольного Российского собрания при Московском Университете. М. 1783. Стр. 195—204.

4) Neuere Abhandlungen der K. Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. Prag. 1795. Стр. 183—187.

5) Slovanka. Prag. 1815. I, стр. 153—156 і II, 1815, стр. 149—152. Geschichte der Böhmischen Sprache und altern Literatur. Prag, 1818. Стр. 304.

6) В. Сопиков. Опыт российской библиографии. СПб. 1813. Т. I.

рожную Книжицу", якая яму была знаёма пад загаловакам „Акафистник“ альбо „Каноник“. Запраўдны заглавак другой, надрукаванай у Вільні кнігі Сопікаву быў невядомы. Сопікаў не абмяжоўваўся адным толькі апісаньнем скарынінскіх кніг. Разумеючы ўсю культурную важнасць гэтых выданьняў, Сопікаў імкнуўся паставіць скарынінскае пытаньне ўва ўсёй яго шырыні і даць на ўсе закранутыя ім пытаньні, паколькі магчыма, адказы. Усе дасьледчыкі, якія пазьней пісалі аб Скарыне, шырака карысталіся данымі папярэдняе літаратуры і, звычайна, нічога новага ад сябе ня ўносілі, а часта толькі заблытвалі пытаньне. Аднак, у сярэдзіне 40-х гадоў М. П. Пагодзіну ўдалася знайсці не надрукаваны пераклад Скарыны—кнігі Прарокаў, якія першы адзначыў ужо архібіскуп Філарэт¹⁾.

Некалькі пазьней львоўскаму вучонаму Галавацкаму²⁾ ўдалася знайсці ў бібліотэцы Львоўскага Сьвятаануфрыеўскага манастыра сьпіс рукапіснае бібліі, у якім апроч кніг, надрукаваных Скарынай, знаходзіліся таксама і сьпісы кніг, якія выданы ім ня былі. Галавацкі ня ведаў аб існаваньні рукапісу Пагодзіна і, на падставе дзвюх кніг Параліпомэнон, якія знайшліся ў бібліотэцы вышэйпамянёнага манастыра, ён выказаў думку аб тым, што Скарына пераклаў усю Біблію, хаця і не паспеў усю надрукаваць. Галавацкі меў-бы ўпоўне належную падставу гэта зацьвярджаць, калі-б ён ведаў аб рукапісу Пагодзіна, які зьяўляўся натуральным лапаўненьнем Львоўскага рукапісу³⁾. У кожным разе, Галавацкі першы выказаў прыпушчэньне, што Скарына пераклаў усю Біблію. Гэтая думка пазьней атрымала навуковае пагрунтаваньне ў працы Уладзімерава⁴⁾. Зусім выключнай знаходкай, якая ўносіла новы момант у вывучэньне выдавецкае дзейнасьці Скарыны, зьяўляецца знаходка праскага „Псалтыру“ 1517 году, які купіў аматар старадрукаваных кніг Хлудаў на Ніжагародзкім кірмашы. Гэта дало магчымаць Віктараву ізноў вярнуцца да скарынінскага пытаньня і на падставе „Псалтыру“ вырашыць некаторыя праблемы, звязаныя з дзейнасьцю Скарыны, крыху інакш у параўнаньні да ранейшых дасьледчыкаў⁵⁾.

Калі частка дасьледчыкаў і бібліографу цікавілася пытаньнямі, звязанымі з выданьнем Скарынаю кніг, і займалася азначэньнем як ліку яго выданьняў, так і месца іхняга выхату, дык адначасна пачалі зьяўляцца паасобныя заметкі і артыкулы аб самім Скарыне, у якіх на падставе сабранага дасьледчыкамі матар'ялу, а таксама і розных іншых, часта вельмі суб'ектыўных даных, вучоныя імкнуліся скласьці пэўнае прадстаўленьне аб жыцьці і дзейнасьці Скарыны. У літаратуры было пастаўлена пытаньне аб нацыянальным паходжэньні Скарыны, аб яго рэлігійным вызнаньні, шырака разглядаецца пытаньне аб тых агульных мотывах і меркаваньнях, якія ўплывалі на дзейнасьць Скарыны. Трэба адзначыць і тое, што многія з аўтараў, якія імкнуліся пранікнуць у таямніцу скарынінскага жыцьця і дзейнасьці, часта выказвалі фантастычныя думкі, ня маючы ніякіх падстаў і кіруючыся выключна суб'ектыўнымі меркаваньнямі. Гэты суб'ектыўзм асабліва

¹⁾ Ар. Филарет. Обзор русской духовной литературы. СПб. 1856 (Уч. Записки II Отд. Академии Наук).

²⁾ Головацкий Я. Несколько слов о Библии Скорины и о рукописной русской Библии из XVI стол., обретающейся в библиотеке монастыря Св. Онуфрия в г. Львове (Научный Сборник, 1865, во Львове, стар. 225—257).

³⁾ Владимирова. Доктор Ф. Скорина. Стар. 221-222.

⁴⁾ Ibidem, стар. 218.

⁵⁾ Викторова. А. Е. Замечательное открытие в древне-русском книжном мире. Беседы в Обществе любителей Российской словесности. М. 1867. В. I. Стар. 1—27.

рэзка выяўляецца ў працах польскіх вучоных Ліндэ, Лелевэля, Вішнеўскага і Крашэўскага¹⁾. Ня менш суб'ектыўны і аднабаковы як Галавацкі, так і аўтар, вядомы пад імем Беларуса²⁾. Трэба адзначыць, што Віктараў, які добра ведаў усю папярэднюю літаратуру, імкнуўся быць аб'ектыўным і высунуў некалькі новых меркаваньняў адносна раней выказаных думак па скарынінскім пытаньні, але і ён таксама ня меў у сябе пад нагамі цывёрдага грунту для такога адказу, які-б усіх пераканаў і высветліў усе паднятыя ў навуцы сумненьні.

Другая частка дасьледчыкаў, як архібіскуп Філарэт³⁾, мітрапаліт Макары⁴⁾ і львоўскі вучоны А. Пятрушэвіч⁵⁾, не дадалі нічога новага да жыцьцяпісу Скарыны і абмяжоўваліся толькі паўтарэньнем таго, што было выказана раней. Асобнае месца займае праца І. Каратаева, які даў новае і дакладнае апісаньне ўсіх скарынінскіх выданьняў. Гэтае апісаньне, зьяўляючыся даведчаным падручнікам, значна дапоўніла і пашырыла вядомыя раней апісаньні Сопікава і Сахарава. Каратаеў надрукаваў цалкам прадмову Скарыны „во всю Библию руского языка“ і паказаў гады выданьняў паасобных біблейных кніг Скарыны, а таксама і вядомыя яму расійскія бібліятэкі, дзе знаходзяцца скарынінскія выданьні⁶⁾.

Такі бязупынны зварот дасьледчыкаў да скарынінскага пытаньня выяўна сьведчыць, які вялікі навуковы інтарэс маюць выданьні Скарыны, а таксама і тое, што дасьледчыкі добра зразумелі ўсё культурнае значэньне гэтых выданьняў.

Першае пытаньне, на якое імкнулася даць адказ гісторыяграфія, гэта—пытаньне аб месцы і часе выданьняў Скарыны. У гэтых адносінах найболей сумненняў выклікала пытаньне аб часе надрукаваньня „Апостала“. Так, Бакмейстэр адносіць выданьне „Апостала“ ў Вільні да 1517 году⁷⁾. Аляксеў зусім правільна ўстанавіў дату выхату „Апостала“ ў 1525 годзе. Даброўскі таксама азначае дату выданьня „Апостала“ 1525 годам⁸⁾. Гэкім-жа чынам і Сопікаў прымае за дату выданьня „Апостала“ 1525 год⁹⁾. Аднак, Ліндэ бароніць дату 1522 году¹⁰⁾, хаця Wandtkie, які пісаў перад ім, у сваёй „Гісторыі Кракаўскіх друкараў“ зусім дакладна адзначае год выхату „Апостала“—1525 год¹¹⁾. Польскі дасьледчык Лелевэля з гэтай прычыны адзначае, што зьякуючы памылковаму паказаньню Ліндэ аб выхадзе „Апостала“ ў 1522 годзе, тады як дата 1525 году азначана дакладна, магчыма скласьці зусім нявернае прадстаўленьне аб тым, нібыта „Апостал“ быў надрукаваны Скарынай у Вільні два разы¹²⁾. Аднак, гэтыя меркаваньні

1) Linde. O literaturze Rossijskiej. Pamiętnik Warszawski, 1815-1816 r. Стр. 277—279. Lelewel. Bibliograficznych ksiąg dwoje. Wilno, 1823. I. Стр. 52—55. Wiszniewski. Historia literatury polskiej. T. VIII. Kraków, 1851. Kraszewski. Wilno, t. IV. Wilno. 1842. Стр. 115.

2) Белорусс. Судьбы русского языка в костелах Северо-Западного края. „Русский Вестник“ 1868 г. т. 78.

3) Ар. Филарет. Обзор русской духовной литературы. СПб. 1856.

4) Митр. Макарий. История Русской церкви. Т. IX. СПб. 1879.

5) А. Петрушевич. Ф. Скорина, издатель в Праге Чешской в 1517, 1518 и 1519 г. „Слово“ 1875.

6) И. Каратаев. Описание славяно-русских книг. СПб 1883. Сборник Отд. Рус. языка и слов. Академии Наук, т. XXXIV, № 2, № 13, стр. 28—43, № 14, стр. 43-44, № 18, стр. 57—59, № 19, стр. 59—67.

7) Бакмейстер. Op. cit. (1779), стр. 73.

8) Владимиров. Op. cit., стр. VII.

9) Сопиков. Op. cit., стр. 275.

10) Linde. Op. cit., стр. 295.

11) Wandtkie. Historia drukarai Krakówskich. 1815. Стр. 124-125.

12) Lelewel. Op. cit., стр. 53.

не пераканалі Крашэўскага ў тым, што „Апостал“ у Вільні быў выданы ў 1525 годзе. Крашэўскі нават прыводзіць зусім няправільныя даты— 1519 і 1522 гады¹⁾. Ня глядзячы на зусім ясныя даныя аб тым, што „Апостал“ быў надрукаваны ў Вільні ў 1525 годзе, і Кеппэн знаходзіць магчымым быць няпэўным адносна выхаду „Апостала“ ў гэтым годзе²⁾. Архібіскуп Філарэт быў добра знаёмы з папярэдняю літаратурай. Ён таксама лічыць 1525 год датай выхаду „Апостала“ ў Вільні³⁾. Пазьней дасьледчыкі як быццам лічылі гэтае пытаньне ўжо канчаткова разьвязаным.

Пытаньне аб тым, калі была выдана „Малая Падарожная Кніжыца“, аб якой стала ведама ў першы раз дзякуючы Сопікаву, таксама выклікала разнагалосьсі сярод дасьледчыкаў. Сопікаў, які меў паасобнік „Каноніка“, або „Акафістніка“, а таксама „Псалтыру“,— паасобнік без адзначэньня даты выхаду,—на падставе падабенства літар з літарамі „Апостала“ Скарыны, выказвае прыпушчэньне, што памянёныя кнігі былі надрукаваны ў Вільні каля 1525 году. Гэтая думка Сопікава, выказаная на падставе выпадковага падабенства літар, зразумела патрабавала пагрунтаваньня, бо кнігі друкаваліся ў адной друкарні, і зацьвярджаць толькі на падставе падабенства літар, што „Малая Падарожная Кніжыца“ вышла ў 1525 годзе, зразумела, нельга. Каратаеў, адзначаюшы, што год выданьня „Малое Падарожнае Кніжыцы“ не датаваны Скарынай, таксама адносіць надрукаваньне кнігі да 1525 году⁴⁾.

Пытаньне аб часе выхаду праскага „Псалтыру“ ня было прадметам спрэчак, бо ў „Псалтыру“, які быў набыты на Ніжагародзкім кірмашы Хлудавым, быў дакладна паказаны час яго надрукаваньня⁵⁾.

Таксама і час выхаду паасобных кніг бібліі не выклікаў сумненьняў, бо на кожным паасобніку паказаны быў год выданьня. Вялікую блытаніну ўносіць у гэтае пытаньне Вішнеўскі, які прыводзіць пры гэтым зусім няверныя даныя⁶⁾. У апісаньні Каратаева дакладна азначаны час выхаду біблейных кніг, выданых Скарынай⁷⁾. Даты выхаду паказваюць надзвычайную напружанасьць працы Скарыны. Толькі дзякуючы дзіўнай прадукцыйнасьці працы, было магчыма ў параўнальна кароткі час надрукаваць так прыгожа і такі вялікі лік біблейных кніг.

Другое пытаньне, якое падымалася ў скарынінскай літаратуры, было пытаньне аб месцы выданьня скарынінскае бібліі. Ужо Штрытэр адзначаў, што кнігі Скарыны надрукаваны ў Празе. Не зварочваючы ўвагі на розныя эпітэты, якімі Скарына характарызаваў места Прагу, Штрытэр кінуў зусім бяздаводную думку аб тым, што кнігі Скарыны былі надрукаваны ў Празе Варшаўскай, а не Богэмскай⁸⁾. Упоўне правы быў Даброўскі, калі выступіў супроць гэтага зацьвярджэньня, і паказаў, што месцам скарынінскіх выданьняў магла быць толькі Прага Чэская. У 1519 годзе Варшаўская Прага была вельмі нязначным маленькім мястэчкам, якое ня мела ніякага культурнага значэньня. Трэба дзівіцца, што дасьледчыкі не заўважылі гэтага. Аднак, і сам

¹⁾ Kraszewski. Op. cit. T. IV. Стр. 115.

²⁾ Кеппен. Материалы для истории просвещения в России. Библиографические листы. СПб. 1825. Стр. 79—84.

³⁾ Ар. Филарет. Op. cit., стр. 129-130.

⁴⁾ Каратаев И. Op. cit. T. I. № 19.

⁵⁾ Ibid. № 14.

⁶⁾ Wiszniewski. Op. cit. VIII. Стр. 468—470.

⁷⁾ Каратаев. Op. cit., стр. 35—43.

⁸⁾ Штриггер. Op. cit., стр. 193.

Даброўскі таксама спачатку думаў аб Празе Варшаўскай, але потым, удумаўшыся ў словы Скарыны, далучаныя як эпітэты да назовы Прагі, „в славном, великом, старом месте Пражском“, Даброўскі адкінуў думку аб Варшаўскай Празе і канчаткова схіліўся ў бок Чэскае Прагі¹⁾. Тым ня меней, і пасля Даброўскага дасьледчыкі паўтаралі думку Штрытэра аб месцы выданьня скарынінскае бібліі ня ў Празе Чэскай, але ў Празе Варшаўскай. Гэтую думку падзяляў і мітрапаліт Аўген²⁾. Аднак, у выданым ім „Словаре русских светских писателей“ (М. 1845 г.), мітр. Аўген, азнаёміўшыся з артыкуламі Даброўскага і Ліндэ, знайшоў магчымым ня трымацца рашуча думкі аб Празе Варшаўскай як месцы надрукаваньня біблійных кніг Скарыны, і дадаў, што „Добровский и Линде разумеют Богемскую Прагу“³⁾. Другі-ж духоўны пісьменьнік, арх. Філарэт, становіцца на бок думкі Даброўскага аб выхадзе кніг у Богэмскай Празе⁴⁾. Пазьней гэтае пытаньне не выклікала ніякіх сумненьняў, бо атрымала поўнае і дакладнае разьвязаньне.

І адносна пытаньня аб месцы выхаду „Апостала“ і „Малое Падарожнае Кніжыцы“ выказаны былі супярэчныя думкі. Ня глядзячы на тое, што „Апостал“ быў выдадзены ў Вільні, і што гэта было зусім ясна і відавочна, знаходзіліся, аднак, дасьледчыкі, якія думалі інакш. Так, Вішнеўскі лічыў, што „Акафісты“ Скарыны вышлі ў Празе, а ня ў Вільні⁵⁾, а Крашэўскі зусім без належных падстаў таксама выказаў думку аб тым, што „Апостал“ Скарыны быў выданы ў Празе, а ня ў Вільні⁶⁾. Аднак, гэтыя погляды Вішнеўскага і Крашэўскага не ўсталяваліся ў навуковай літаратуры. Вучоныя трымаліся тае думкі, што апошнія два выданьні Скарыны былі надрукаваны ў Вільні.

Калі пытаньне аб ліку надрукаваных Скарынай кніг не выклікала ніякіх сумненьняў, дык адносна іншых пытаньняў не адразу ўстанавілася дакладная і азначаная думка. Так, Солікаў⁷⁾ адзначае, што пасля віленскага выданьня „Псалтыру“—псалтыр быў выданы ў Вільні яшчэ два разы. Дзеля гэтага ён выказаў думку, што скарынінскі „Псалтыр“ быў некалькі разоў перавыданы. Гэтая думка, зразумела, ня мае абсалютна ніякіх падстаў. Таксама і Вішнеўскі зусім бяздаводна выказаў думку, што „Апостал“ Скарыны і „Псалтыр“ былі перадрукаваны маскоўскім друкаром Іванам Фэдаравым у Львове⁸⁾. Думку аб тым, што „Апостал“ і „Псалтыр“ Скарыны неаднакроць перадрукоўваліся ў XVI стагодзьці на Украіне, падтрымліваў таксама памянёны вышэй Беларус. Фантастычныя прадстаўленьні Беларуса аб дзейнасьці Скарыны дайшлі да таго, што ён зацьвярджаў нібыта кнігі бібліі ў перакладзе Скарыны, выдаваліся, асабліва некаторыя, па некалькі раз. Нарэшце, Беларус робіць уласную вынаходку. Ён прыпісвае Скарыне катэхізіс 1527 г., выданы ў Вэнэцыі, хаця для гэтакага вываду ён ня меў ніякіх падстаў⁹⁾. Зразумела, сур'ёзная навуковая літаратура за гэтымі довадамі не пайшла. У навуковай літаратуры ўстанавілася азначаная думка аб выданьні Скарынай „Псалтыру“ і 22 біблійных кніг у Празе, „Апостала“ і „Малое Падарожнае Кніжыцы“ ў Вільні,

¹⁾ Владимиров. Op. cit., стар. V.

²⁾ Митр. Евгений Биография российских писателей. Ф. Скорина. „Сын Отечества“, 1821 г. Стар. 169—172.

³⁾ Владимиров. Op. cit., стар. XI.

⁴⁾ Арх. Филарет. Op. cit., стар. 129-130.

⁵⁾ Wiszniewski. Op. cit., стар. 476.

⁶⁾ Kraszewski. Op. cit. т. IV., стар. 115.

⁷⁾ Сопиков. Op. cit., стар. 183.

⁸⁾ Wiszniewski. Op. cit., стар. 474-475.

⁹⁾ Белорусс. „Русский Вестник“, 1868 г. Т. 77. Стар. 143-144.

якія ні разу не перавыдаваліся. Але дасьледчыкі, як Галавацкі, Пагодзін, Даброўскі, паказалі, што ў розных бібліятэках ёсьць сьпісы з кніг скарынінскае бібліі. Знаходка гэтых сьпісаў магла сьведчыць аб тым, што кнігі Скарыны карысталіся посьпехам і былі вельмі пашыраны. Даброўскі зацьвярджае, што біблія Скарыны мела асабліва вялікае пашырэнне на Літве, Белай і Чырвонай Русі¹⁾.

Трэцяе пытаньне, якое было паднята ў літаратуры аб Скарыне, было пытаньне аб яго асобе. У пасьяслоўі да кожнай кнігі старога закону ўпоўне ясна адзначаліся дэве біографічныя рысы: пахаджэньне з Полацку і вучоная годнасьць „доктора лекарских наук“ (повелешем, працею и выкладом избранного мужа в лекарских науках доктора Франциска, Складом сына с Полоцка“, альбо „ученого мужа“²⁾). Упоўне зразумела, што дасьледчыкі жадалі падрабязней пазнаёміцца з жыцьцём і дзейнасьцю Скарыны. Але дзеля таго, што фактычна ня было ніякіх даных, трэба было задавальняцца агульнымі ўвагамі. З тэй прычыны, што пэўная частка дасьледчыкаў не прызнавала Богэмскае Прагі месцам выданьня скарынінскіх кніг, апошняя зусім не паміналася ў жыцьцяпісу Скарыны. Мітр. Аўген абмежаваўся прывядзеньнем такіх жыцьцяпісных вестак аб Скарыне: Ф. Скарына, родам з Полацку, доктар мэдыцыны, які жыў у Вільні пры старэйшым бурмістры Якубе Бабічы, каля першай чвэрці XVI сталеньця. Мітр. Аўген ня быў знаёмы з творамі Даброўскага аб Скарыне, і ня дзіва, што ён прамінуў Прагу, як адзін з этапаў жыцьця і дзейнасьці Скарыны³⁾. Вішнеўскі знайшоў новы факт з жыцьця Скарыны: наўчаньне ў Кракаўскай Акадэміі, у якой ён атрымаў ступень доктара мэдыцыны і вольных навук⁴⁾. Украінскі вучоны Огіенка таксама думае, што Скарына па адукацыі ёсьць студэнт Кракаўскага Унівэрсытэту, у якім ён атрымаў ступень доктара⁵⁾. Іншыя дасьледчыкі таксама цікавіліся жыцьцяпісам Скарыны, але дзеля адсутнасьці якіх-небудзь даных, яны імкнуліся высветліць дзейнасьць Скарыны прыналежнасьцю выдаўцы біблейных кніг і „Апостала“ да пэўнага вызнаньня. Адно вучоныя лічылі Скарыну каталіком, другія протэстантам, трэція—праваслаўным. Зразумела, кожны з дасьледчыкаў, у залежнасьці ад сваіх паглядаў, даваў характарыстыку дзейнасьці Скарыны ў адпаведным асьвятленьні.

Першым дасьледчыкам, які выказаў думку аб тым, што Скарына належаў да рымска-каталіцкага вызнаньня, альбо прынамсі да вуніцкага, быў Даброўскі. Яму трэба было прывесць і тыя меркаваньні, якія маглі прымуціць Скарыну апынуцца ў Празе, бо аднаў прыналежнасьцю да каталіцтва альбо вуніцтва нельга яшчэ было вытлумачыць, чаму Скарына пасяліўся ў Празе. Для гэтага трэба было прывесць болей пэўныя довады. Даброўскі так і зрабіў. Ён прывёў шэраг фактаў, якія ён штучна падбраў і якім ён даў тое тлумачэньне, якое было пажадана самому аўтару. Даброўскі думаў, што Скарына мог быць у сьвіце польскага караля Жыгімонта I ў часе яго падарожы ў Вену, адкуль Скарына мог накіравацца ў Вэнэцыю разам з пасламі, якія ехалі для ўтварэньня згоды з туркамі. Вэнэцыя славілася сваімі друкарнямі, і Скарына мог у Вэнэцыі заказаць матрыцы для сваіх літар, якія былі болей падобны да тых літар, якімі сэрбы друкавалі ў Вэнэцыі свае кнігі, чымся да літар расійска-славянскага

1) Владимиров. Op. cit., стар. VI.

2) Караттаев. Op. cit., стар. 35—42.

3) „Сын Отечества“, 1821 г., № 30, стар. 169—172.

4) Wiznewski. Op. cit., VIII. Стар. 466.

5) Опленко. История литературы русской. Т. I. Львов, 1887. Стар. 155.

пісьма. Жыгімонт I, кароль польскі, у гэты час быў апякуном маладога чэскага караля Людовіка. На думку Даброўскага, Скарына таму і пасяліўся ў Празе, што мог карыстацца протэктарствам з боку польскага караля. Калі прыезд Скарыны ў Прагу звязваўся з апекай Жыгімонта I над чэскім каралём, дык і ад'езд Скарыны тлумачыўся тым, што ў Богэміі не захачелі прызнаць апякунчых праў польскага караля, і гэтая акалічнасьць прымусіла Скарыну пакінуць Прагу і ад'ехаць у Польшчу.

Калі Даброўскі тлумачыў дзейнасьць Скарыны політычнымі адносінамі Польшчы і Чэхіі і ставіў у залежнасьць ад іх прыезд Скарыны ў Прагу і ад'езд адтуль,—ён ня прывёў, зразумела, ніякіх пэўных даных, якія пераканалі-б чытача ў справядлівасьці яго думак з поўнай яснасьцю¹⁾. Усьлед за Даброўскім і Ліндэ стаў на небясьпечны шлях фантазый. Пад няром Ліндэ Скарына перакідаецца з беларуса ў паляка, і гэтым польскім пахаджэньнем тлумачацца адносіны Скарыны да Польшчы²⁾. Думку Ліндэ даўе да недарэчнасьці Вішнеўскі, які, лічачы творы Скарыны „найслаўнейшым творам беларускае літаратуры“, цалкам, аднак, аднёс іх да літаратуры польскай. І Ліндэ і Вішнеўскі да доваду сваіх думак ня мелі абсалютна ніякіх даных³⁾.

Вэрсія аб каталіцкім вызнаньні Скарыны зрабіла пэўны ўплыў на дасьледчыкаў. Так, Навіцкі, робячы Скарыну каталіком, разглядае яго дзейнасьць як прапанду на карысьць каталіцтва. Па думцы Навіцкага, пераклад бібліі Скарыны звязіўся таму, што каталіцкая царква імкнулася да пашырэньня каталіцтва сярод сялянства. З пункту погляду Навіцкага, адносіны каталіцкае царквы да сялянства былі да пэўнай ступені падвойнага характару: то яна дазваляла ўжываць славянскія кнігі для набажэнства, то строга забараняла карыстацца імі. У сувязі з такой політыкай Рымскае курыі, пачалі зьяўляцца новыя пераклады сьвятога пісьма на славянскую мову, да якіх таксама належаць і пераклады Ф. Скарыны. Нарэшце, Навіцкі дапусьціў яшчэ адну памылку: ён зацьвярджаў, што кнігі Скарыны былі выдадзены ў Расіі. Гэты бяздовадны артыкул быў толькі адбіткам офіцыйных урадавых поглядаў на мінулае Беларусі, у якіх каталіцтву адводзілася занадта вялікая роля⁴⁾.

Такі-ж самы погляд, але яшчэ яскравей выяўлены, яшчэ болей суб'ектыўны і без усялякай крытыкі, адбіўся ў артыкуле Беларуса. Аўтар прасякнуты нянавісьцю да польскае культуры і каталіцтва. Бязумоўна, аўтар ідэалёгічна далучаецца да офіцыйнай урадавай ідэалёгіі, якая праводзілася на Беларусі з такою настойлівасьцю М. Н. Мураўёвым. Аўтар разглядае Скарыну, як агента Жыгімонта I, якога волю ён выконваў, які перакладаў біблію для каталікоў. Усьлед за фантастычнымі поглядамі Даброўскага, і разьвіваючы далей апошні, Беларус перакінуў Скарыну ў паверанага караля Жыгімонта I пры чэскім каралі Людовіку. Беларус быў знаёмы з раней выказанымі думкамі адносна прыналежнасьці Скарыны да каталіцтва і прысвоіў іх цалкам. Апроч таго, аўтар выказаў шэраг палажэньняў, пацьвердзіць якія дакладнымі адноскамі да крыніц немагчыма. Так, да ліку фантастычных прыпушчэньняў трэба аднесці думку аб тым, што кнігі бібліі ў перакладзе Скарыны, асабліва некаторыя, выдаваліся

¹⁾ Владимиров. Op. cit., стар. VI.

²⁾ Linde Pamiętnik Warszawski, 1815, listopad, стар. 277.

³⁾ Wisniewski. Op. cit. VIII, стар. 466. Е. Ф. Карский. „Белорусы“, т. I. Вильна, 1904 г. Стар. 410.

⁴⁾ Новицкий. О первоначальном переводе Св. Писания на славянский язык. Киев, 1837 Стар. 56.

на некалькі раз. Віленскае выданьне Скарыны, вядомае пад назваю „Малое Падарожнае Кніжыцы“, Беларус называе каталіцкай кніжкай для набажэнства ў расійскай мове, пад назваю „Канонік“ або „Акафістнік“. Праўда, гэтае найменшае было ўпершае ўведзена Сопікавым. Невядома, адкуль Беларус узяў весткі аб тым, што палякі перасьледвалі Скарыну, і што Віленскі біскуп Іоан прызнаў яго пераклад бібліі калонічным у 1526 годзе ¹⁾. Гэткім чынам думка аб каталіцкім вызнаньні Скарыны была пушчана ў ход ня столькі з прычыны аб'ектыўных даных, якія былі ў дасьледчыкаў, колькі па меркаваньнях часткова суб'ектыўных, часткова політычных. І мітрапаліт Макары, аўтар „Гісторыі Расійскае Царквы“, лічыць Скарыну каталіком ²⁾. Каталіком-жа лічыць Скарыну і Огіенка ³⁾.

Побач з вэрсіяй аб каталіцкім вызнаньні Скарыны, у літаратуры выказана была думка аб прыналежнасьці Скарыны да пратэстанцкага вызнаньня, у залежнасьці ад чаго нібыта разьвівалася яго выдавецка-перакладчая дзейнасьць. Першы гэтае прыпушчэньне выказаў Копітар. На падставе знойдзенага ім у жыцьцяпісу Лютэра апавяданьня аб доктары Францішку Паляку, які быў у Лютэра ў Вюртэмбэргу ў 1529 годзе, а таксама і аб далейшых адносінах гэтага Францішка да Лютэра і Мэлянхтона, Копітар выказвае зусім бязгрунтоўнае прыпушчэньне аб тоеснасьці Францішка-Паляка і Францішка Скарыны. Зразумела, падабенства гэтае чыста выпадковае і яно не давала ніякіх падстаў Копітару для якіх-небудзь вывадаў адносна прыналежнасьці Скарыны да пратэстанцкага вызнаньня. Памылка Копітара была ў тым, што ён не зьвярнуў увагу на тое, што Скарына быў у 1525 г. ў Вільні, дзе друкаваў свайго „Апостала“. Гэты факт добра ўстаноўлены ў літаратуры, але ён чамусьці ня быў прыняты пад увагу Копітарам ⁴⁾. Апошняя думка доўга заставалася адзінокаю ў літаратуры. Толькі ў сярэдзіне 60-х гадоў зроблена была новая сьпраба пагрунтаваць яе навукова. Гэта зрабіў львоўскі вучоны Галавацкі, які рашуча далучае Скарыну да пратэстанцкага вызнаньня. Галавацкі глядзіць на Скарыну як на папярэдніка рэформацыі. Ён зацьвярджае, што Скарына вучыўся ў Праскім Унівэрсытэце, быў сучасьнікам Марціна Лютэра і Мэлянхтона, быў добра знаёмы з іх творамі. Пераймаючы пратэстантаў Чэхіі і Нямеччыны, Скарына хацеў выдаць біблію для сваіх зямлякоў у народнай мове, бо разам з пратэстантамі лічыў, што сьвятое пісьмо ёсьць адзіная крыніца веры і пазнаньня. Каб унікнуць магчымых перашкод з боку духавецтва, Скарына надрукаваў сваю біблію за рубяжом, у Празе. Для Галавацкага Скарына ёсьць асьветнік-самазванец, дзейнасьць якога была такая-ж шкодная, як і соцыялініна Сымона Буднага ⁵⁾. Трэба адкінуць фантастычныя меркаваньні Галавацкага аб прыналежнасьці Скарыны да пратэстанцтва. Але думка Галавацкага аб тым, каб злучыць дзейнасьць Скарыны з тагочаснай культурай і бачыць у дзейнасьці Скарыны толькі адбітак культуры эпохі—бязумоўна каштоўная. Дагэтуль дасьледчыкі падыходзілі да вывучэньня Скарыны надта адцягнена, надта адрываўлі Скарыну ад рэалітэў, якая яго акаляла. Калі разважаньні Галавацкага аб прыналежнасьці Скарыны да пратэстанцтва трэба лічыць непаразуменьнем, як зусім бяздовадную выдумку аўтара, дык бязумоўна вялікаю заслугой апошняга зьяўляецца яго спроба разглядаць дзейнасьць Ска-

¹⁾ Беларус. Судьбы рускаго языка. („Русский Вестник“. 1868 г. Т. 76).

²⁾ Митр. Макарий. Op. cit. Т. IX. СПб. 1879. стар. 303.

³⁾ Огиенко. Op. cit., стар. 151—159.

⁴⁾ Владимиров. Op. cit., стар. XIII—XIV.

⁵⁾ Головацкий. Op. cit., стар. 228—232.

рыны, не адрываючы яго ад сучаснай яму культурнай абстаноўкі. [Чыстовіч таксама бяздовадна прымае думку Галавацкага аб протэстанцкім вызнанні Скарыны ¹⁾. Нарэшце, адносна рэлігійнай прыналежнасці Скарыны была выказана думка аб тым, што трэба лічыць Скарыну праваслаўным. Першы раз такое прылушчэнне выказаў Вішнеўскі ²⁾. Болей дакладнае пагрунтаванне і разьвіццё яго атрымала ў артыкуле Віктарава. Апошні, як ведама, першы пазнаёміў навуку з праскім „Псалтырам“ Скарыны, што пэйкім чынам апынуўся ў Ніжнім Ноўгарадзе. Віктараў лічыць, што „гэты выдатны дзеяч прынамсі ў сваёй выдавецкай дзейнасці ён клапаціўся не аб пашырэнні каталіцтва альбо лютэранства сярод сваіх землякоў, але аб узмацненні сярод іх праваслаўя. Дзея гэтага нам здаецца натуральным бачыць у васобе Скарыны не прапаведніка ў Расіі каталіцтва альбо рэформацыі, але хутчэй папярэдніка князёў Астроскіх, братоў Мамонічаў, князя Курбскага і іншых барацьбітоў, якія змагаліся ў XVI стагоддзі ў Заходняй Расіі за праваслаўе супроць рэформацыі і рымскае прапаганды“ ³⁾. Сваю думку Віктараў грунтуе на праскім „Псалтыры“ і віленскіх выданнях Скарыны, якім ён процістаўляе праскія выданні Скарыны. Аднак, Віктараў ня зусім быў пэўны ў правільнасці свайго пагляду. Зусім правільна ён звярнуў увагу на тое, што Скарына вядомы пад двума імёнамі: Юры і Францішак. Існаванне двух імён Віктараў тлумачыць тым, што Скарына запраўды мог быць ахрышчаны спачатку лацінскім абрадам, а потым мог перайсці ў праваслаўе. Апошняю ўвагу трэба, зразумела, лічыць мала пераканаўчаю. Мабыць і сам Віктараў усьведамляў сабе няпэўнасць свае думкі. Недарэмна гэтае сваё прылушчэнне, ён прывёў ня ў самым тэксце артыкулу, а ў форме ўвагі. Думку Віктарава аб прыналежнасці Скарыны да праваслаўя падзяляў і А. Пятрушэвіч. Зацьвярджаючы прыналежнасць Скарыны да праваслаўя, аўтар добра разумеў, што існаванне двух імён у Скарыны, праваслаўнага і каталіцкага, патрабуе высвятлення, бо, у вадваротным выпадку, давесці прыналежнасць Скарыны да праваслаўя немагчыма. Упоўне правільна рабіў аўтар, калі прабаваў вытлумачыць, чаму Скарына меў два імёны. Аўтар досыць проста тлумачыць гэта. Ён адзначае, што Скарына вучыўся ў Кракаўскім Універсітэце і прыняў імя Францішка толькі ўмоўна, толькі каб паступіць у Кракаўскі Універсітэт. Імя-ж Юрага знаходзіцца пад партрэтам Скарыны 1517 году. Аднак, сам аўтар партрэта ня бачыў, але адносіцца да „Крестного Календаря“ 1878 году, у якім наогул шмат фантастычных вестак аб дзейнасці Скарыны. Досыць адзначаць, што, па думцы „Крестного Календаря“, Скарына надрукаваў усю біблію ў 1525 годзе, як і „Апостал“, у Вільні. Сам Скарына робіцца агульнарасійскім першым друкаром. Будучы праваслаўным і сумуючы аб адсутнасці ў Расіі асветы і аб рэдкасці кніг сьвятога пісьма, працавіты доктар Скарына ўсяго сябе прысьвяціў духоўнай дапамозе праваслаўю і расійскаму народу. Зразумела, аднолькава да такой фантастычнай крыніцы выклікае сумненні. Наогул, пытанне, пастаўленае Віктаравым адносна прычын падвойнасці імён Скарыны, і пасьля артыкулаў Пятрушэвіча засталася нявырашаным ⁴⁾.

¹⁾ Чыстовіч. Очерк истории Западно-Русской церкви. СПб. 1882. I. Стр. 217-219.

²⁾ Wiszniewski. Op. cit., VIII. Стр. 477.

³⁾ Викторов. Op. cit., стр. 20.

⁴⁾ Владимирцов. Op. cit., стр. XXI-XXII.

Пытаньне аб крыніцах перакладаў Скарыны зьяўляецца кардынальным пытаньнем у справе вывучэньня яго дзейнасьці. Бакмэйстэр першы пусьціў у ход думку, якую потым так часта паўтаралі дасьледчыкі, што „Пяцікніжка“ Скарыны перакладзена „с латынскай Бібліі—Вульгаты называемай“. Раўнаючы царкоўна-славянскія выданьні бібліі 1663 году і 1731 году, Бакмэйстэр адзначыў розьніцу гэтых выданьняў ад „Пяцікніжка“ Скарыны. Гэта дало Бакмэйстэру падставу зацьвярджаць аб перакладзе бібліі Скарынай з Вульгаты¹⁾. Тую-ж думку выказаў і Штрытэр. Па словах яго, „от всех славяно-российских печатных Библий и переводов отличается перевод Скорины тем, что большую часть с Вульгаты, т. е. латинского общего перевода Блаженного Иеронима сделан“. Сваю думку Штрытэр выказаў таксама і ў іншым месцы, дзе пісаў, што пераклад Скарыны „не из 70 толковников, но из Вульгаты сделан“²⁾. Гэтую думку першы раз парушыў Даброўскі, які выказаў прыпушчэньне, што Скарына карыстаўся для свайго перакладу чэскай бібліяй. Гэта і было галоўнай прычынай, якая прымусіла Скарыну пасяліцца ў Празе, каб карыстацца тлумачэньнямі спецыялістаў у тых выпадках, калі самы тэкст быў для яго незразумелым. Бясспрэчна, зробленая Даброўскім пастаноўка пытаньня зьяўлялася правільнай. Але каб давесці сваю думку, Даброўскі не зрабіў ніякага дасьледваньня. Разам з тым Даброўскі адхіліў пераклад „Апосталу“ з Вульгаты, бо лічыў, што скарынінскі „Апостал“ ёсьць выпраўлены славянскі тэкст. Зразумела, думка Даброўскага была вельмі каштоўнай, і далейшым дасьледчыкам прыйшлося з ёю лічыцца. Але пройдзе яшчэ шмат часу, калі ідэі Даброўскага знойдуць далейшае разьвіцьцё ў артыкуле Галавацкага³⁾.

Базыль Сопікаў, за два гады перад выходам артыкулу Даброўскага, выказаў спачатку прыпушчэньне, што „Библия Русская Скорины переведена с латинского перевода, именуемого Вульгата“. Але Сопікаў выказаў таксама і іншую думку, што „достопамятный словенский перевод Библии славного Полоцкого доктора Скорины, изданный им в начале XVI века, не есть новый, но тот-же древний и только им несколько исправленный и поясненный, ибо только близкое оного сходство с нынешним служит тому ясным доказательством“, і для сільнейшага доваду прыводзіць выпіску з „Апосталу“ Скарыны. Ня глядзячы на такое зацьвярджэньне, Сопікаў яшчэ раз выказаў прыпушчэньне, што „Апостал“ альбо „Дзеяньні“ перакладзены з лацінскага перакладу, які завецца Вульгатай. Так Сопікаў заблытаўся ў сваіх прыпушчэньнях адносна крыніц перакладу скарынінскае бібліі і, стаўшы на ўпоўне правільны шлях, адначасна выказаў дзьве думкі, супраціўныя першай⁴⁾.

І мітрапаліт Аўген лічыць таксама, што Скарына пераклаў біблейныя кнігі з лацінскага Гаронімава тэксту альбо Вульгаты⁵⁾. Зразумела, тыя дасьледчыкі, якія лічылі Скарыну каталіком, думалі, што пераклад зроблены з Вульгаты. І арх. Філарэт, а пазьней і мітр. Макары, лічылі таксама, што пераклад старога закону Скарыны зроблены на „літоўска-рускую мову“ з Вульгаты⁶⁾. Каратаеў таксама, грунтоўчыся на прадмове Скарыны да кнігі „Эстэр“, думаў, што Скарына

¹⁾ Бакмэйстэр. *Op. cit.*, стар. 65—69.

²⁾ Штрытэр. *Op. cit.*, стар. 178 і 191.

³⁾ Владимиров. *Op. cit.*, стар. VII-VIII.

⁴⁾ Сопиков. *Op. cit.*, стар. 9, 25, 275.

⁵⁾ Владимиров. *Op. cit.*, стар. XI. „Сын Отечества“, 1821, стар. 169—172.

⁶⁾ Арх. Филарет. *Op. cit.*, стар. 129-130. Митр. Макарий. *Op. cit.* Т. IX. Стар. 303-304. Каратаев. *Op. cit.*, стар. 42.

пераклаў сваю біблію з Вульгаты. Усе гэтыя рашучыя зацьвярджэньні выказваліся ня гледзячы на тое, што ў літаратуры існаваў і погляд Даброўскага, які крыху розніўся ад думак Бакмістэра і Штрытэра. Погляд гэты застаўся, аднак, невядомым і мітр. Аўгену, і Філарэту, і Макарыю, якія бяздовадна зацьвярджалі, што пераклад зроблены з лацінскае Вульгаты.

Галавацкі разьшоўся з папярэднімі дасьледчыкамі, адносна крыніц перакладу бібліі Скарыны. Услед за Даброўскім, які стаў на зусім правільны шлях пры разьвязаньні пытання, Галавацкі рашуча адхіліў гэкт Вульгаты як крыніцу для перакладу Скарыны. Галавацкі ня меў пад рукамі друкаваных выданьняў Скарыны, але, пазнаёміўшыся з выняткамі з яго друкаваных кніг, зьмешчанымі, як далучэньні, у граматыцы доктара Лявіцкага, ён знайшоў у бібліі Скарыны шмат чэхізмаў, якіх, зразумела, не магло-б быць, калі-б Скарына не карыстаўся чэскай бібліяй. Той-жа Галавацкі адзначыў адсутнасьць чэхізмаў у „Апостале“. Праўда, Галавацкі не даеў свайго прыпушчэньня, але важна тое, што ён ізноў паставіў на чаргу пытаньне аб крыніцах перакладу бібліі Скарыны¹⁾. Да гэтага-ж пытаньня вярнуўся і ананімны аўтар артыкулу, які спэцыяльна быў прысьвечаны Скарыне: „Отношение перевода Скорины к Вульгате и древне-славянскому тексту“. Аўтар параўнаў 10 разьдэлаў кнігі „Бытія“ ў выданьні Скарыны з Вульгатай і славянскім перакладам у рукапісу XV сталяцця. Праз гэтае параўнаньне аўтар прышоў да вываду, што пераклад з Вульгаты зроблены не заўсёды правільна і дакладна. Скарына ўносіў у пераклад словы і цэлыя месцы з славянскага перакладу і, значыцца, ён меў на ўвазе ня новы пераклад, а выпраўленьне старога, застарэлага²⁾. І Пэрвольф таксама разыходзіўся з тымі аўтарамі, якія баранілі вэрсію перакладу скарынінскае бібліі з лацінскае Вульгаты. Пэрвольф рашуча адзначыў, што ў аснову свае працы Скарына палажыў чэскі гэкт бібліі 1506 году³⁾.

Так у навуковай літаратуры былі выказаны дзьве зусім процілеглыя думкі аб крыніцах перакладу Скарыны. Абедзьве думкі выказаны былі ў самай агульнай форме і патрабавалі новага парагляду і довадаў.

Вельмі спрэчным было пытаньне аб мове Скарыны. Дзякуючы Штрытэру, у навуковай літаратуры ўсталявалася думка, што мова Скарыны ёсьць мова польская. Штрытэр знаходзіў магчымым рашуча зацьвярджаць, што „сей перевод российской Библии несколько подходит к польскому языку“. Штрытэр аднёс Скарынінскую біблію да расійскай бібліі і, сам таго не прыкмятаючы, трапіў у сулярэчнасьць з самім сабою, калі назваў мову Скарыны польскаю моваю. Як магла быць расійская біблія польскай па мове, на гэтае, зусім зразумелае зьдзіўленае пытаньне ня здолеў-бы адказаць і сам аўтар⁴⁾. Услед за Штрытэрам, шэраг польскіх дасьледчыкаў лічыць мову Скарыны польскаю моваю. На думку Ліндэ, мова Скарыны блізкая да мовы польскай, бо наогул беларуская мова „tak bardzo do polszczyzny zbliżony dyalekt“⁵⁾. І Вішнеўскі, лічачы творы Скарыны „найслаўнейшымі

1) Головацкий. Op. cit., стар. 241.

2) „Чтения в Обществе любителей духовного просвещения“. 1877. Листопад. Стар. 642—653. Гэты артыкул першым адзначыў А. І. Сабалеўскі. „Жур. Мин. Нар. Прос.“, 1888 г. X, стар. 322.

3) Пэрвольф. Славянская взаимность с древнейших времен до 18 века. Варшава 1874 г. Стар. 253-255.

4) Штригер. Op. cit., стар. 193.

5) Linde. Op. cit., стар. 126.

творами беларускае літаратуры“, думае, аднак, што мова беларуская найболей блізкая да мовы польскай¹⁾. Зразумела, калі польскія даследчыкі ставілі пытаньне аб мове ў такой форме, дык яны цалкам адбівалі той настрой польскае навукі, якая, разглядаючы беларускую мову як мову самастойную, як польскую, чэскую і расійскую, і называючы яе моваю крывіцкаю, лічыла, што апошняя ня мае нічога супольнага з моваю расійскаю. Для такіх пісьменьнікаў Скарына ёсьць дзіця польскае культуры, а яго творы прылічваюцца да польскай літаратуры. Але іншыя даследчыкі не пайшлі за польскімі вучонымі ў пытаньні аб прыналежнасьці Скарыны да Польшчы і па мове і, часткова, па нацыянальнасьці.

Сопікаў спецыяльна не закранаў пытаньня аб мове Скарыны, але ён называе мову пісьменнасьці XVI стагодзьця, незалежна ад таго, дзе вышлі выданьні, беларускаю моваю, якая, на яго думку ёсьць мешаніна з моў славенскай, расійскай, польскай і, часткова, лацінскай. Сопікаў, называючы мову кніг, надрукаваных у XVI стагодзьці, моваю беларускаю, ня прыкмеціў, аднак, таго, што кнігі, да якіх ён адносіцца, былі выдадзены на Украіне і географічна былі вельмі далёкімі ад Беларусі. Але за Сопікавым застаецца пяршыства пастаноўкі пытаньня аб беларускай мове, на якой ужо існавала значная друкаваная літаратура²⁾.

У процілегласьць Сопікаву, Кепэн думае, што мову кніг і рукапісаў XVI-XVII стагодзьцяў ня трэба называць беларускай. Ён выказваецца за назву яе літоўска-рускай³⁾. Гэткім чынам, у першай чвэрці мінулага стагодзьця быў устанавлены факт існаваньня беларускае мовы. Аднак, супроць найменьня мовы пісьменнасьці XVI-XVII стагодзьцяў моваю беларускаю рашуча выступіў О. М. Бадзянскі, які пісаў, што „мова, якая называецца беларускаю моваю,—гэта мова, на якой ніхто ніколі не гаварыў і не гаворыць, бо яна ёсьць найагіднейшая мешаніна, якую толькі можна сабе ўявіць і якая калі-небудзь існавала на Русі“⁴⁾. Услед за Бадзянскім, і Галавацкі выказваецца супроць назвы мовы Скарыны беларускаю, бо „то мова ні беларуская, ні вялікаруская, ні маларуская, але квіжная, штучная, якой ніхто ніколі не гаварыў і не гаворыць“⁵⁾. Арх. Філарэт, сьледам за Кепэнам, называе мову Скарыны літоўска-рускай⁶⁾. Гэтай-жа тэрмінолёгіі трымаюцца Сахараў і Каратаеў⁷⁾. Е. Ф. Карскі зусім правільна аб гэтым заўважыў, што тэрмін „літоўска-руская мова“ вельмі няўдалы. Калі прыняць гэты тэрмін, кажа Карскі, дык „можна было-б падумаць, што беларуская гутарка ўспрыняла ў сябе элементы літоўскае мовы, чаго ў рачавістасьці ня было“⁸⁾. Усе аўтары, якія імкнуліся даць мове Скарыны тое ці іншае значэньне, мала паглыбляліся ў асаблівасьці яго мовы. Дзеля гэтага, альбо іхняя тэрмінолёгія была ня зусім удаля, альбо беларуская мова, з розных меркаваньняў, сустракала з іх боку варожыя адносіны да сябе. Толькі профэсар Маскоўскага Унівэрсытэту Буслаеў першы аднёсся навукова да беларускай мовы. Ф. І. Буслаеў у сваёй „Исторической Хрестоматии“ надрукаваў ад-

1) Wlaziński Op. cit. VIII, 469.

2) Карский. Е. Ф. Op. cit., стар. 407.

3) Кепен. Op. cit., стар. 267-268. Владимиров. Op. cit. XII.

4) Бодянский О. М. О моих поисках в Познанской публичной библиотеке Чт. в. Об. Ист. и Древ. 846, № 1. Карский Е. Ф. Op. cit., стар. 410.

5) Головацкий. Op. cit., стар. 251. Владимиров. Op. cit., стар. XIX. Карский Е. Ф. Op. cit., стар. 410.

6) Владимиров. Op. cit., стар. XII. Карский. Op. cit., стар. 411.

7) Карский. Op. cit., стар. 410.

8) Ibidem.

рыўкі з перакладаў Скарыны і далучыў да іх увагі. Буслаеў бачыць у мове перакладу біблейных кніг узор беларускае гутаркі пачатку XVI стагоддзя. У граматычных адносінах гутарка гэтай нічым істотным не адрозніваецца ад вялікарасійскай, але мае шмат моўных слоўнікавых асаблівасцяў, часткова мясцовых, часткова запазычаных з польскае мовы ¹⁾. Сьледам за Буслаевым, і Аганоўскі называе мову Скарыны моваю беларускаю ²⁾. Гэтую думку падзяляе і Язэп Пэрвольф, які, адзначаючы спробы перакладу сьвятых кніг на народную беларускую мову, прылічвае кнігі Скарыны да кніг, перакладзеных на беларускую мову ³⁾. Гэткім чынам, у палове 80-х гадоў XIX стагоддзя за моваю Скарыны цвёрда ўсталявалася найменныя мовы беларускае.

Ня глядзячы на гэта, мова Скарыны ўсё яшчэ ня была прадметам спецыяльнага дасьледваньня з боку лінгвістых і гісторыкаў літаратуры. Некалькі ўваг адносна мовы Скарыны зрабіў Е. Ф. Карскі. Так, ён аднёс віленскі рукапіс, які зьмяшчаў у сабе кнігі Ёва, Руфь, Псалтыр, Песьні Песень, Эклезіаст, Прыповесьці Саламонавы, Плач Ераміі, Данііла і Эстэр, паводле мовы да прац Скарыны ⁴⁾.

А. І. Сабалеўскі таксама казаў некалькі слоў аб мове Скарыны ў сваёй грунтоўнай рэцэнзіі аб працы Карскага „Обзор звуков и форм белорусской речи“. Крытычныя ўвагі А. І. Сабалеўскага тым цікавей, што амаль праз год аўтар, у сваёй рэцэнзіі аб дасьледваньні Ўладзімерава, выказаў нешта, зусім процілеглае да таго, што ён казаў у вадозьве аб працы Карскага. Сабалеўскі лічыць, што разам з утварэньнем „Заходня-Рускае дзяржавы беларуская гутарка зрабілася дзяржаўнаю моваю ў Заходняй і часткова ў Паўднёвай Расіі“. Але адначасна „мова грамат і Літоўскага Статуту ніколі ня была моваю ўсяго жыхарства Заходняе Русі. Гэта была мова вышэйшае клясы, тэй клясы, якая падлегла ўплыву польскае культуры. Адсюль зразумелы досыць значны лік польскіх слоў, формаў і зваротаў, які мы знаходзім у гэтых помніках“. Сабалеўскі адзначае, што ў „Бібліі“ Скарыны і ў лютэранскім катэхізісе 1562 году беларуская гутарка зьяўляецца перамешанай з царкоўна-славянскаю моваю, з дадаткам значнага ліку полёнізмаў і богэмизмаў. Скарына, родам з Полацку, друкаваў сваю „Біблію“ ў чэскай Празе, дзе, напэўна, ён жыў доўгі час. З гэтай прычыны прысутнасьць у тэксьце яго богэмизмаў зьяўляецца да пэўнае ступені натуральнай. Прымешка чужых элемэнтаў робіць „заходня-рускую літаратурную мову XVI-XVIII стагоддзяў шмат у чым рознай ад сучаснай беларускай гутаркі“. Усе гэтыя паасобныя ўвагі аб характары мовы Скарыны былі выказаны толькі між іншым. Мова Скарыны патрабавала самастойнага вывучэньня як з лексычнага, так і з сынтаксычнага боку ⁵⁾.

Знаходка кніг Скарыны выклікала патрэбу іх апісаньня. Першы раз гэта зрабіў Сопікаў. Апісаньне Сопікава, як зусім правільна адзначае Ўладзімераў, вельмі няўдалае. У яго апісаньні ёсьць досыць многа грубых памылак, выняткі і загаловкі прыведзены няверна. Нават загаловак бібліі неакладны. Гэтае апісаньне захоўвала сваю каштоўнасьць да зьяўленьня працы Каратаева (1878), якая ў 1883 годзе была дапоўнена і выпраўлена. Каратаеў апісаў усе вядомыя друкаваныя выданьні Скарыны, прывёў прадмову Скарыны „во всю Библию

¹⁾ Карскі. *Op. cit.*, стар. 410. Владимиров. *Op. cit.*, стар. XVI.

²⁾ Владимиров. *Op. cit.*, стар. XXV.

³⁾ Первольф И. Славяне и их взаимные отношения и связи. Варшава 1886—1893. Т. II, 595—601. Карскі Е. Ф. *Op. cit.*, стар. 413.

⁴⁾ Карскі Е. Ф. *Обзор звуков и форм белорусской речи*. М. 1888, стар. 239.

⁵⁾ Соболевский А. И. „Журнал Мин. Нар. Пр.“ 1887, V, стар. 137-138.

рускаго "языка", выправіў памылкі першага выданьня. Толькі ў другім выданьні Каратаеў правільна назваў другое віленскае выданьне Скарыны і надрукаваў зьмест „Малое Падарожнае Кніжыцы“¹⁾.

II.

Уся навуковая літаратура аб Скарыне да канца 80-х гадоў мінулага стагоддзя падыходзіла з розных бакоў да Скарыны і яго дзейнасці. У навуцы намнажаліся факты, выказваліся розныя прыпушчэнні і думкі, часта зусім процілеглыя. Трэба было абхапіць увесь гэты матэрыял аб Скарыне, перагледзець яго, зрабіць дадатковыя шуканні ў архівах і бібліятэках, каб праверыць раней выказаныя думкі і развязаць пытанні, якія ня мелі яшчэ належнага адказу. Даследчай думка, па меры намнажэння фактаў і пашырэння вед аб Скарыне, імкнулася тлумачыць мотывы яго дзейнасці прыналежнасцю да пэўнага вызнаньня. Праўда, гэта рабілася зусім бяздовадна. Аднак, можна лічыць прынцыпова правільным падыход да Скарыны Галавацкага, які зьдзяленне скарынінскіх выданьняў тлумачыў уплывам рэформацыі і пратэстанцтвам Скарыны. Хаця такі пагляд Галавацкага вельмі аднабаковы, але мэтадологічна ён зусім правільны. Гэткім чынам, уся дзейнасць Скарыны патрабавала новага асьвятленьня. Патрэбна было агульнае монаграфічнае даследваньне, якое падлічыла-б усё раней выказанае, выкінула-б усё непатрэбнае аб Скарыне, адмовілася-б ад усялякіх бяздовадных прыпушчэнняў і адначасна дала-б дакладнае і яснае, навуковае, пагрунтаванае крыніцамі ўяўленьне аб дзейнасці Скарыны. Так з усяе папярэдняе літаратуры вырасла монаграфія П. В. Уладзімерава „Доктор Франциск Скорина, его переводы, печатные издания и язык“ (СПБ. 1888. XXXI+351). Вельмі каштоўнае даследваньне Уладзімерава зьявілася выходным пунктам для ўсіх тых даследчыкаў, якія пазьней у сваіх навуковых занятках зварочваліся да Скарыны.

Даследваньне Уладзімерава складаецца з прадмовы і дзвюх частак. У прадмове даецца агляд усяе літаратуры пытаньня, прычым апошняя разглядаецца ў хронологічным парадку, пачынаючы ад 1776 году. Першая частка складаецца з чатырох разьдзелаў. У першым разьдзеле аўтар дае сьціслую характарыстыку агульнага стану моральнага, рэлігійнага і разумовага жыцьця Літоўска-Беларускае дзяржавы ў XV—XVI стагоддзях, а разам з тым дае і жыцьцяпісныя весткі аб Францішку Скарыне. Пры гэтым аўтар выказвае шэраг сваіх меркаваньняў адносна слыненьня Скарынай друкарскае дзейнасці. Разьдзел другі заняты ўсебаковым вывучэньнем праскіх выданьняў Скарыны. Разьдзел трэці адданы віленскім выданьням Скарыны. Нарэшце, разьдзел чацьверты закранае вельмі цікавае пытаньне аб уплыве выданьняў Скарыны на далейшыя славянскія і расійскія выданьні як у друкарскіх адносінах, так і адносна рэдакцыі тэксту. У другой частцы гэтага разьдзелу аўтар памінае пераклады Скарыны ў рукапісных сьпісах XVI стагоддзя, сярод якіх знаходзяцца сьляды згубленых кніг з скарынінскага перакладу поўнае бібліі. Потым аўтар закранае пытаньне аб прадоўжніках Скарыны і перакладах прадмоў Скарыны ў расійскіх помніках XVI стагоддзя.

Частка другая спецыяльна прысьвечана вывучэньню мовы Скарыны. Нарэшце, у працы дадзены шэраг каштоўных дадаткаў. Папер-

¹⁾ Владимиров. Op. cit., VIII, XXV-XXVI. Каратаев. Описание славяно-русских книг. СПб. 1878. Каратаев. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. Т. I, с 1491 до 1625 года. СПб. 1883.

шае, 2 докумэнты з Літоўскае Мэтрыкі, кнігі Судных Спраў № 4 аркуш 203, і кнігі запісаў № 16, аркуш 263. Гэтыя докумэнты маюць вялізарнае значэнне для жыццяпісу Скарыны. Аўтар таксама надрукаваў прадмову да праскага „Псалтыру“ 1517 году і першы разьдзел з кнігі „Іова“ ў тэкстах: Скарыны, Фіоля, паўднёва-славянскім, па сьпісе Ленінградзкае Публічнае Бібліотэкі, па рукапісным зборы Віленскае Публічнае Бібліотэкі. Потым прыводзіцца першы разьдзел з „Песьні Песень“ у перакладзе Скарыны і па рукапісах Маскоўскае Сінодальнае і Віленскае Публічнае бібліотек. Дадаткі да кнігі Ўладзімерава канчаюцца перадрукам XII разьдзелу з кнігі „Эстэр“ у перакладзе Скарыны і аднаго адрывку з „Малое Падарожнае Кніжыцы“.

Праца Ўладзімерава ахапляе ўсю дзейнасьць Скарыны. Зразумела, у сваім дасьледваньні Ўладзімераў знаходзіцца ў пэўнай залежнасьці ад сваіх папярэднікаў, якія і высунулі тыя ці іншыя праблемы. Але тады як яго папярэднікі толькі намячалі пытаньне, альбо яго стаўлялі, Ўладзімераў усебакова вывучаў тую ці іншую навуковую праблему. Зусім правільным трэба лічыць жаданьне Ўладзімерава зьвязаць жыцьцё і дзейнасьць Скарыны з агульнымі культурнымі абставінамі тых часоў. Адсюль упоўне зразумела, што аўтар павінен быў зьвярнуць сваю ўвагу на культурны стан Беларусі ў XVI стагодзьдзі і культурны сувязі Беларусі з Заходняй Эўропай. Зусім незразумела толькі, чаму аўтар, характарызуючы культурны стан Літоўска-Беларускае дзяржавы ў XVI стагодзьдзі, адносіць сваю характарыстыку да „Паўднёва-Заходняе Расіі“, г. зн. да Украіны.

Ўладзімераў, характарызуючы моральны, рэлігійны і разумовы стан жыцьця Беларусі ў XV-XVI стагодзьдзях, шырока карыстаўся папярэднімі дасьледваньнямі па гэтым пытаньні, так што ў гэтых адносінах яго характарыстыка нічога новага не дае. Усё ў асноўных рысах было выказана Салаўёвым, Бестужавым-Руміным, Чыстовічам, мітрапалітам Макарыем. Аўтар зусім правы, калі, констатууючы заняпад духавенства, паказвае на ўзвышэньне брацтваў, якія распачалі змаганьне з моральна-рэлігійным і разумовым заняпадам у Літоўска-Беларускай дзяржаве. Бязумоўна, упоўне правільна думка аўтара высунуць гарадзкую буржуазію, як соцыяльную групу, якая ў XVI стагодзьдзі мела вялікі культурны ўплыў на грамадакае жыцьцё. Аўтар адзначае факт існаваньня вялікага ліку бібліотэк у Вялікім Княстве Літоўскім, у якіх знаходзіліся як рукапісныя царкоўна-славянскія помнікі, так і лаасобныя кнігі ранніх кракаўскіх друкаваных выданьняў. Аўтар паказвае, што ў рукапісных помніках магчыма адзначаць шмат глёссаў, калі на бакох кнігі тлумачыліся ў народнай мове незразумелыя словы. У далейшым, пры перапісцы кніг, гэтыя глёссы звычайна ўводзіліся ў самы тэкст кнігі, дзеля чаго самая кніга па мове прымала некалькі іншы характар. Нарэшце, аўтар адзначае існаваньне культурных адносін між тагочасным грамадзінствам і Заходняй Эўропай. Прадстаўнікі беларускае і украінскае арыстократыі, якую аўтар усюды называе рускай, езьдзілі за кардон прадаўжаць сваю адукацыю, між іншым бывалі і ў Польшчы. Дзякуючы культурным сувязям паміж Чэхіяй і Польшчай з аднаго боку і Вялікім Княствам Літоўскім з другога, пашыраны былі чэскія і польскія выданьні, асабліва бібліі¹⁾. Трэба лічыць характарыстыку культурнага стану Літоўска-Беларускае дзяржавы, зробленую Ўладзімеравам, правільнай, але трэба адзначыць, што Ўладзімераў, галоўным чынам, характарызуе культурны стан Вялікага Княства Літоўскага ў другой палове XVI стагодзьдзя, тады як канец XV і першая

1) Владимиров. Доктор Ф. Скорина, 1—43.

чвэрці XVI стагоддзя, калі развівалася перакладчая і выдавецкая дзейнасць Скарыны, не атрымалі ў працы Уладзімерава належнага популага асьвятленьня. Загэтым жаданьне звязаць дзейнасць Скарыны з эпохай,—намер мэтодолёгічна зусім правільны,—ня было выканана, і дзеля гэтага дзейнасць Скарыны зьявілася некалькі адарванай ад адпаведнага асяродзьдзя і абстаноўкі.

Уладзімераў рупліва сабраў вельмі бедныя даныя, якія належаць да жыцьцялісу Скарыны. Уладзімераў адзначае год нараджэньня Скарыны—1490 і думае, што ён меў 27 год, калі пачаў сваю літаратурную дзейнасць у Празе. Аўтар паказвае, што апошнія весткі аб Скарыне належаць да 1535 году, калі Скарыне было 45 год¹⁾.

Нацыянальнае пахаджэньне Скарыны Уладзімераў устанаўляе на падставе слоў Скарыны, якія ён звычайна прыводзіць у пасьляслоўях да сваіх выданьняў. Уладзімераў называе яго „рускім“, зусім не разумеючы, што слово „рускі“ ў мове Скарыны мела іншае значэньне ў параўнаньні з тым, які сэнс мае гэтае слова ў пазьнейшыя часы. Значыцца, трэба ўнесці папраўку ў азначэньне Уладзімерава, і лічыць Скарыну беларусам з пахаджэньня²⁾.

Пытаньне аб пахаджэньні Скарыны з Полацку не выклікае ніякага сумненьня. Аўтар адзначае, што Полацак быў багатым месцам у XVI стагоддзі. Аб гэтым сьведчыць ня толькі тое, што Полацак, які атрымаў Майдэборскае права ў 1483 годзе, плаціў у скарб 400 коп. грошай, але і болей позьняе сьведэцтва Гваньініні аб багацьці полацкіх гандляроў. Аўтар лічыць, што Скарына належаў да багатай гандлярскай сям'і. Аб імені бацькі яго Уладзімераў нічога ня ведае. Аўтар адзначае, што ў Полацку жыў брат Скарыны. Ён уладаў нярухомай радавою маемасьцю, у якой была частка і доктара Ф. Скарыны. Аб праскім жыцьці Скарыны Уладзімераў нічога ня піша. З віленскага жыцьця ён адзначае: 1) што Скарына меў у Вільні друкарню ў доме бурмістра Якуба Бабіча; 2) аўтар адзначае шлюб Скарыны ў Вільні з удавой Юрага Адверніка—Мальгрэтай; 3) нарэшце, у 1529 годзе Скарына вёў судную справу адносна нярухомай маемасьці свае жонкі і выйграў справу. Далейшыя весткі аб Скарыне знікаюць, і толькі ёсьць некаторыя даныя, якія належаць да 1535 году. Аўтар таксама адзначае, што паміж Скарынай і віленскім мяшчанствам была пэўная сувязь яшчэ ў эпоху праскага пэрыяду жыцьця Скарыны, бо ў пасьляслоўі да выданьня Псалтыру 1517 году адзначана, што ён надрукаваны накладам Богдана Онькава, сына радцы места Віленскага³⁾. Адзначаючы, што ў віленскі пэрыод свайго жыцьця Скарына карыстаўся протэктарствам з боку Якуба Бабіча, Уладзімераў выказвае прыпушчэньне, што ў эпоху праскага пэрыяду Скарына меў іншых протэктараў. Аўтар зусім правільна адхіляе вэрсію Даброўскага аб протэктарстве з боку Жыгімонта I і замест гэтага высювае гіпотэзу аб сувязі Скарыны з багатымі віленскімі мяшчанамі, якія маглі даць яму ня толькі адны матар'яльныя сродкі, але і розныя царкоўна-славянскія рукапісы, што бязумоўна знаходзіліся ў іх у значным ліку. Самае выданьне „Малое Падарожнае Кніжыцы“ прызначалася для гандляроў, якія езьдзілі па гандлёвых справах за кардон. Гіпотэза Уладзімерава аб цеснай сувязі Скарыны з віленскім купецтвам вельмі цікавая, але ніякіх даных для яе падтрыманьня Уладзімераў ня прыводзіць. Адно бясспрэчна—гэта што ўсю літаратурна-выдавецкую дзейнасць Ска-

¹⁾ Владимиров. Op. cit., стар. 44.

²⁾ Ibidem.

³⁾ Владимиров Ibidem, стар. 44—47.

рыны накіроўвала каханьне да бацькаўшчыны і жаданьне паслужыць „посполитому люду руского языка“. Гэткім чынам, Уладзімераў вызначыў асноўныя жыццяпісныя даныя з жыцця Скарыны¹⁾. Пазьней Шляпкін у 1892 годзе і Мілавідаў у 1917 годзе дадуць на падставе новых знойдзеных докумэнтаў, некаторыя новыя весткі, якія пашыраць нашы жыццяпісныя веды аб Скарыне.

Далей Уладзімераў спыняецца на падрабязным вывучэньні пытаньня аб адукацыі Скарыны. Яшчэ раней Уладзімерава ў літаратуры выказана была думка аб тым, што Скарына вучыўся ў Кракаўскім Унівэрсытэце. Гэтая думка знайшла пацьвярджэньне ў рукапісах Кракаўскага Унівэрсытэту. Разам з тым, Уладзімераў на падставе апублікаваных матар'ялаў даў характарыстыку стану Кракаўскага Унівэрсытэту і, між іншым, мэдычнага факультэту. Апошні ў пачатку XVI стагодзьдзя знаходзіўся ў заняпадзе, і дзеля гэтага Уладзімераў выказвае прылушчэньне аб атрыманьні Скарынай ступені доктара лекарскіх навук дзе-небудзь, падобна да іншых выхаванцаў Кракаўскага Унівэрсытэту, за кардонам, у Нямеччыне, Італіі, пераважна ў Болёньні або ў Празе. Але каб давесці гэтае зацьвярджэньне, Уладзімераў ня меў ніякіх даных, хаця, зразумела, такое прылушчэньне было зусім правільнае і пазьней было пацьверджана новымі докумэнтамі, якія апублікаваў Шляпкін. Аўтар зусім правы, калі кажа, што пэрыод 1506—1517 гадоў зьяўляецца самым цёмным у жыццяпісе Скарыны²⁾.

Адзначаючы, што Скарына ў 1517—20 гадох знаходзіўся ў Празе, Уладзімераў дае кароткую характарыстыку стану чэскага кнігадруку і апавядае аб сувязях Чэхіі з Нюрэнбэргам, каб вытлумачыць, чаму ўласна Прагу абраў Скарына. Аўтар адзначае, што чэскія выданьні друкаваліся ў Нюрэнбэргу і Вэнэцыі. Так, апошняю ў 1506 годзе вышла вядомая чэская біблія, якая мела ўплыў на пераклады Скарыны³⁾.

Спыненьне Скарынай выдавецка-друкарскае дзейнасьці ў Вільні, натуральна, прымусіла Уладзімерава высунуць пытаньне аб прычынах, пад уплывам якіх спынілася выдавецкая дзейнасьць Скарыны спачатку ў Празе, а потым у Вільні. Аўтар думае, што на першае пытаньне нельга даць ніякага адказу, а спыненьне выдавецкае дзейнасьці Скарыны ў Вільні ён зьвязвае з цяжкім матар'яльным становішчам Скарыны, з пажарам 1530 году, які знішчыў $\frac{2}{3}$ места, і з страшэннай пошасьцю 1533 году. Зразумела, усе факты, што прыводзіць Уладзімераў, цвёрда ўстаноўлены, але яны ўсё-ж такі не разьвязваюць пытаньня аб прычынах спыненьня Скарынай свае выдавецка-друкарскае дзейнасьці. Гэтае пытаньне і пасьля дасьледваньня Уладзімерава застаецца нявырашаным⁴⁾. Трэба адзначыць, што Уладзімераў зусім не закранае пытаньня аб вызнаньні Скарыны. Добра знаёмы з папярэдняю літаратурай, Уладзімераў, зразумела, ведаў, што на падставе матар'ялаў, якія дагэтуль існуюць, немагчыма разьвязаць так забытае пытаньне аб вызнаньні Скарыны, і, зразумела, Уладзімераў быў зусім правы, калі, ня пушчаючыся ў краіну гіпотэз і мала-навуковых разважаньняў, ён маўчыць аб гэтым пытаньні⁵⁾.

З вялікім мастацтвам Уладзімераў вывучыў праскія выданьні Скарыны як у адносінах друкарскіх, так і адносна рэдакцыі самога тэксту. З асаблівай стараннасьцю ён вывучыў пытаньне аб перакладзе бібліі на беларускую мову. Уладзімерава трэба было дакладна ўстана-

1) Владимиров. *Op cit.* стар. 47—51.

2) *Ibidem* стар. 51—56.

3) *Ibidem* стар. 57—65.

4) *Ibidem* стар. 66-67.

5) *Ibidem* стар. 43.

віць крыніцы для перакладу Скарынай бібліі. Шляхам пільнага аналізу скарынінскага тэксту і параўнання яго з чэскай бібліяй, надрукаванай у Вэнэцыі ў 1506 годзе, Уладзімераў адкідае пашыраную раней вэрсію аб Вульгатае, як крыніцы для скарынінскага перакладу і думае, што галоўнай крыніцай для скарынінскага перакладу бібліі была чэская біблія 1506 году. Асаблівасці Скарынінскае бібліі звычайна супадаюць з асаблівасцямі вэнэцыйскага тэксту бібліі, а ня Вульгаты і царкоўна-славянскага тэксту, якімі Скарына часам мог карыстацца для некаторых кніг старога закону. Аўтар знаходзіць, што пераклад Скарыны з чэскае мовы нагадвае звычайныя „заходня-расійскія“ пераклады аповесцяў і легенд з чэскіх і польскіх тэкстаў, з затрыманьнем з апошніх мноства родных слоў і выразаў, якія палягчалі працу перакладчыка. Агульная прадмова да ўсяе бібліі, а таксама паасобныя прадмовы да кніг старога закону складзены падобна да чэскай бібліі 1506 году. Апроч таго, Уладзімераў думаў, што дапамагчы Скарыне маглі коментары Міколы Лірана. Аўтар адзначае, што Скарына карыстаўся царкоўна-славянскім тэкстам як слоўнікам для падбору слоў. Часам Скарына выпісваў цэлыя раздзелы і радкі з царкоўна-славянскіх тэкстаў, але прыводзіў іх у крыху зьмененай форме. Уладзімераў констатуе, што ў перакладзе Скарыны няма сыстэмы і крытыкі, але адначасна ён ня мае і ніякіх адносін да пратэстанцкіх перакладаў сьвятога пісьма. Уладзімераў адкідае таксама прыпушчэньне аб тым, што пераклад бібліі Скарынай зьяўляецца адбіткам яго выключна каталіцкага напрамку. Аўтар знаходзіць магчымым зацьвярджаць, што, дзякуючы адсутнасьці догматычных палажэньняў і якіх-колечы каталіцкіх царкоўных асаблівасцяў у тэксьце, можна прыпусьціць, што ўся „Біблія руска“ прызначалася для праваслаўных чытачоў. Азначаючы задачы і мэты дзейнасьці Скарыны, аўтар думае, што Скарына хацеў даць свайму чытачу поўную і зразумелую біблію, а разам з тым дапамагчы выпраўленьню абычайнасьці і пашырэньню добрых звычаяў, даць чытаньне для збаўленьня душы і навучыць мудрасьці і розным навукам. Уладзімераў зусім правільна зацьвярджае, што самыя кнігі Скарыны, як выдатныя ўзоры друкарскага мастацтва, былі важным зьявішчам у справе асьветы¹⁾.

Разглядаючы віленскія выданьні Скарыны і раўнаючы іх да праскіх адносна шрыфту і паперы, Уладзімераў приходзіць да вываду, што скарынінская друкарня была перанесена з Прагі ў Вільню. Розныя асаблівасці віленскіх выданьняў паказваюць на тыя-ж сувязі з нямецкімі друкарнямі, што і праскія выданьні. Нарэшце, па прыгожасьці шрыфту і аздаб віленскія выданьні ёсьць прадаўжэньне праскіх²⁾.

Пераходзячы да вывучэньня „Апостала“, надрукаванага Скарыной у 1525 годзе, Уладзімераў кажа, што скарынінскі тэкст ёсьць першае друкаванае выданьне царкоўна-славянскага „Апостала“. Другое вышла ў Маскве ў 1564 годзе, трэцяе ў Львове ў 1574 годзе і чацьвертае ў Вільні ў 1576 годзе. Нарэшце, у 1580 годзе вышла астроскае выданьне „Апостала“.

Разглядаючы пытаньне аб адносінах „Апостала“ Скарыны да славянскага тэксту „Апостала“, зьмешчанага ў поўнай бібліі 1499 году, Уладзімераў адзначае шэраг асаблівасцяў, якія паказваюць, што Скарына карыстаўся нейкімі старадаўнімі сьпісамі, хаця наогул большая частка падобна да тэксту бібліі 1499 году³⁾. „Апостал“ Скарыны

¹⁾ Владимиров. Op. cit., стар. 101, 155, 171-172.

²⁾ Ibidem, стар. 178.

³⁾ Ibidem, стар. 180-181.

зьўляючыся царкоўна-славянскім у сваёй аснове, мае шмат супольнага з яго папярэднімі працамі. Падобна да ўсіх кніжак бібліі, пачынаючы ад „Псалтыру“ 1517 году, паасобныя часткі „Апостала“ маюць прадмовы Скарыны, большая частка якіх называецца „сказаннямі“¹⁾. Сам Скарына разглядае выданьне „Апостала“ як прадоўжэньне сваіх праскіх выданьняў²⁾. Выдаючы „Апостал“ па царкоўна-славянскім тэксьце, таксама без усялякае крытыкі і рэдакцыі, Скарына паасобныя славянскія незразумелыя словы замяняў болей зразумелымі для „посполитого народа руского“. У самым тэксьце „Апостала“ Уладзімераў адзначае мноства такіх замен стара-славянскіх слоў і выразаў. Уладзімераў таксама адзначае, што замененыя словы і выразы часта супадаюць з чэскай бібліяй, што сьведчыць аб карыстаньні Скарынай бібліяй 1506 году і пры выданьні свайго „Апостала“³⁾.

Таксама падрабязна разгледзеў аўтар і „Малую Падарожнюю Кніжыцу“. Зьмест гэтае „Кніжыцы“, як вядома, вельмі рознастайны. „Кніжыца“ прызначалася, як думае, Уладзімераў для сьвецкіх людзей. У склад „Малое Падарожняе Кніжыцы“ ўваходзіў таксама і псалтыр, які па нагляданьнях Уладзімерава, мае нязначныя адхіленьні ад праскага выданьня „Псалтыру“. І ў выданьні „Малое Падарожняе Кніжыцы“ Скарына замяняў незразумелыя царкоўна-славянскія словы болей простымі і зразумелымі словамі⁴⁾. Уладзімераў, адзначаючы, што выдавецкая дзейнасьць Скарыны спынілася ў 1525 годзе, лічыць, аднак, што кнігі Скарыны зрабілі вялікі ўплыў на беларускія выданьні як у друкарскіх адносінах, так і ў адносінах тэксту. Так, напэўна, несьвіскі катэхізіс Сымона Буднага (1562 г.) і эвангелье Базыля Цяпінскага былі надрукаваны і выданы пад беспасрэдным уплывам Скарыны. Адзначаючы, што далейшае разьвіцьцё друкарскае справы на Беларусі і ў Украіне было звязана з маскоўскімі друкарамі, Іванам Фёдаравым і Пётрам Мсьціслаўцам, Уладзімераў піша, што, ня глядзячы на маскоўскі ўплыў у друкарскіх адносінах, трэба адзначаць таксама і ўплыў Скарыны як на віленскія, так і на астроскія выданьні. Гэткім-жа чынам Уладзімераў адзначае пэўны ўплыў Скарыны і з боку зьместу. Уладзімераў заўважыў, што выдаўцы астроскае бібліі карысталіся і перакладам Скарыны, хаця імя яго ў самым рукапісе ня было паказана. Уладзімераў піша аб пашырэнні перакладаў скарынінскае бібліі ў рукапісных сьпісах XVI стагодзьця. Гэтыя сьпісы падзяляюцца на тры адзёлы. Адно ёсьць сьпісы толькі з друкаваных выданьняў Скарыны; другое, разам з кнігамі Скарыны, вядомымі ў друку, змяшчаюць і іншыя кнігі, невядомыя ў друку; і, нарэшце, трэція маюць такія значныя адхіленьні ў перакладзе ад вядомых кніг Скарыны, што прымушаюць аднесці іх да самастойных перакладаў прадоўжнікаў справы Скарыны. Разглядаючы рукапісы другога тыпу, Уладзімераў прыходзіць да вываду, што Скарына пераклаў усю Біблію, аб чым ёсьць паказаньні ў самога Скарыны⁵⁾. Існаваньне прадоўжнікаў справы Скарыны таксама сьведчыць аб тым, што яго пераклады мелі вялікае пашырэнне і зрабілі ўплыў на перакладчыкаў. Пэўна, што эвангелье, перакладзенае Базылём Цяпінскім, мела на сабе ўплыў скарынінскага перакладу новага закону, які не захваўся. Таксама скарынінскі ўплыў адбіўся і на так званым Перасопніцкім эвангельлі⁶⁾.

1) Владимиров. Op. cit., стар. 184.

2) Ibidem, стар. 185.

3) Ibidem, стар. 186.

4) Ibidem, стар. 191, 192, 200.

5) Ibidem, стар. 202, 205-206, 207, 211, 223, 227, 234.

6) Ibidem, стар. 234-237.

Уладзімераў, гаворачы аб пашырэнні скарынінскіх рукапісаў у расійскіх перакладах XVI стагоддзя, заўважае, што прадмовы Скарыны значна пераапрацаваны ў залежнасці ад паглядаў маскоўскіх кніжнікаў XVI стагоддзя¹⁾.

Апошні разьдзел дасьледваньня прысьвечаны мове Скарыны, якую Уладзімераў вывучыў ува ўсёй пажаданай паўнаце. Аўтар, разважаючы аб адносінах мовы Скарыны да „заходня-расійскіх“ помнікаў XVI стагоддзя і да беларускае мовы, адзначае ў мове Скарыны прысутнасьць як чэхізмаў, так і полёнізмаў. Апроч таго, у мове Скарыны сустракаюцца нямецкія словы, як „майстер, спиж, шахта, гафтки“. Нарэшце, Скарына ўжывае і шэраг літоўскіх слоў, якія мелі вялікае пашырэнне на Беларусі ў XV і ў пачатку XVI стагоддзя. У канцы сваёга дасьледваньня Уладзімераў даў невялічкі слоўнік выказаў, абраных з прац Скарыны. Гэты слоўнік мае вялікую навуковую вартасьць, для гісторыі беларускае мовы²⁾.

Такі характар мае праца Уладзімерава ў сваіх асноўных рысах. Яна абхапіла ўсю дзейнасьць Скарыны і разгледзела яе з усебаковай паўнатой. Ува ўсіх сваіх вывадах Уладзімераў стаіць на грунце фактаў і заўсёды ўнікае такіх судзьбеньняў і думак, якія немагчыма давесці катэгорычнымі адноскімі да крыніц. Пазней некаторыя новыя матар'ялы, датычныя жыццяпісу Скарыны, дапоўняць весткі аб ім, якія даў Уладзімераў, але аж да нашага часу не зьявілася яшчэ аніводнае працы аб Скарыне, якая магла-б замяніць вышэйпамянёную працу паважанага дасьледчыка.

Упоўне зразумела, што праца Уладзімерава была важным здарэньнем першараднае навуковае вартасці, як выдатнае дасьледваньне, у якім разгледжана жыццё і дзейнасьць аднаго з вялікіх беларускіх культурных дзеячоў. Цэлы шэраг дасьледчыкаў, якія зьвярнулі ўвагу на працу Уладзімерава, адгукнуліся на яе рэцэнзіямі і адозвамі аб гэтым выдатным ва ўсіх адносінах дасьледваньні.

III.

Багатае матар'ялам і вельмі каштоўнае вывадамі дасьледваньне Уладзімерава, зьвярнула на сябе ўвагу ў спэцыяльнай навуковай літаратуры. А. І. Сабалеўскі³⁾ першы адгукнуўся на працу Уладзімерава. Сабалеўскі, аддаючы належнае працавітасці і дасьціпнасьці Уладзімерава і лічачы яго „труд лучшим из трудов по нашей старой литературе за последние годы“, думаў, аднак, што трэба крытычна аднесьціся да дасьледваньня Уладзімерава „ввиду наличия в последнем коеких недостатков и расхождения с автором во взглядах на некоторые частности“. А. І. Сабалеўскі па сутнасьці згаджаецца з асноўнымі палажэньнямі Уладзімерава. Крытычныя ўвагі яго зводзяцца да наступнага.

Перш за ўсё, асноўны вывад аўтара аб тым, што Скарына многа карыстаўся перакладам чэскае бібліі выданьня 1506-га году, ня ёсьць новы. Сабалеўскі адзначае, што першы раз гэтая думка, як прыпушчэньне, выказана была Пэрвольфам. Але рэцэнзэнт павінен прызнаць што гэтае прыпушчэньне Пэрвольфа было зацьверджана толькі Уладзімеравам „на незыблемом основании“. Далей, Сабалеўскі робіць Уладзімераву закід за тое, што ён не памінае аб артыкуле анонімнага аўтара „Об отношении перевода Скорины к Вульгате и древнему церковно-славянскому тексту“, дзе ёсьць шэраг меркаваньняў, якія

¹⁾ Владимиров. *Op. cit.*, стар. 243-244.

²⁾ *Ibidem*, стар. 300-301, 302—317.

³⁾ „Журнал Министерства Народного Просвещения“, 1888, X, стар. 321-322.

заслугоўваюць увагі збоку дасьледчыка. Далей, па думцы Сабалеўскага, Уладзімераў, дзеля большай яскравасьці і правільнасьці асьвятленьня дзейнасьці Скарыны, павінен быў выясьніць, што захавалася да нашага часу ў пісьменнасьці эпохі папярэдняй і сучаснай Скарыне. Складзены Уладзімеравам сьпіс рукапісаў XV—XVI стагодзьцяў „паўднёвага і заходня-рускага паходжэньня“ надта няпоўны. Сабалеўскі прыводзіць шэраг вельмі каштоўных дадаткаў, аб якіх Уладзімераў у сваім дасьледваньні ня пісаў. Далей, на думку Сабалеўскага, для болей правільнай ацэнкі прац Скарыны, Уладзімераў павінен быў-бы азнаёміцца з асаблівасьцямі мовы як-мага большага ліку „паўднёва і заходня-рускіх рукапісаў XV—XVI стагодзьцяў“, а не абмяжоўвацца некалькімі кароткімі ўвагамі аб літаратурнай мове перадскарыйнінскае і скарынінскае эпохі. У вадносінах да азначэньня мовы Скарыны, Сабалеўскі рэзка разыходзіцца з думкай Уладзімерава аб „сьціславай сувязі прац Скарыны з перакладамі сьвятога пісьма на народную мову, якія зьявіліся ў Паўднёва-Заходняй Русі ў XVI стагодзьці“.

Гэты вывад Уладзімерава, як думае Сабалеўскі, грунтуецца на малым знаёмстве „з паўднёвай і заходня-рускай пісьменнасьцю XIV—XVI стагодзьцяў“. Таксама Сабалеўскі нягодзен з думкай Уладзімерава аб мэтах дзейнасьці Скарыны: „даць праваслаўным Паўднёва-Заходняй Русі поўную біблію ў мове, зразумелай для простых людзей“.

Сабалеўскі прыходзіць да зусім іншага вываду. Скарына перакладаў біблію на славянскую мову, з якою наагул у „Заходняй Русі“ былі мала знаёмы. Сабалеўскі грунтуе свае вывады як на словах князя Курбскага, езуіта Пётры Скаргі і князя Астроскага, так і на адсутнасьці рукапісаў кніг сьвятога пісьма „заходня-рускага“ паходжэньня. Сабалеўскі знаходзіць, што з царкоўна-славянскіх кніг старога закону Скарына ведаў толькі „Пяцікніжжа“ і адрывкі з паасобных старазаконных кніг, якія захаваліся ў Парамейніку. Уладзімераў-жа думаў, што Скарына меў у стара-славянскім перакладзе ўсе кнігі старога закону, апроч „Прамудрасьці Саламона“, „Юдыты“, „Эстэры“ і „Песьні Песень“.

На думку Сабалеўскага, з прычыны нязначнага ліку кніг сьвятога пісьма і поўнае адсутнасьці іншых, Скарына ня мог ...думаць аб папулярызацыі бібліі шляхам перакладу яе з славянскае мовы на мову рускую. Ён мог імкнуцца толькі да таго, каб зрабіць даступным і вядомым біблейны тэкст, каб пашырыць сьвятое пісьмо. Скарына пераклаў з чэскае мовы толькі тое, чаго ён ня ведаў у старым царкоўна-славянскім перакладзе, але разам з тым ён быў вельмі далёкі ад думкі пісаць і выдаваць на народнай жывой мове. Скарына заўсёды называў мову сваіх выданьняў „рускою“, але бадай што з тэй адной прычыны, што для яго словы „рускі“ і „славянскі“ значылі адно і тое-ж. Сабалеўскі адзначае, што славянскія выданьні, „Псалтыр“ і „Апостал“, Скарына ўнёс ў лік кніг, якія ён вылажыў у „рускай мове“. У кожным разе, ён ня вельмі імкнуўся зрабіць свой пераклад зразумелым для простых людзей, напісаць яго на жывой мове. Такі асноўны вывад Сабалеўскага, які рэзка разыходзіцца з тым, што даводзіў Уладзімераў у сваім дасьледваньні. Нарэшце, Сабалеўскі думаў, што польская Шарашпатацкая біблія каралевы Зофіі, жонкі Ягеллы (Biblia królowej Zofii, żony Jagielly z kodexu Szarospatackiego), была пашырана ў польскім і полёнізаваным рускім грамадзянстве і магла быць вядома Скарыне.

Адсюль ідзе пазычаньне Скарыны з польскай бібліі. Нарэшце, Сабалеўскі, у процілегласьць Уладзімерава, які адносіў кракаўскія,

выданы Фіоля „да паўднёва-рускіх“, адносіць іх з боку тэксту да сярэдня-балгарскіх і малдаўскіх. Орыгінальныя думкі Сабалеўскага, зразумела, патрабавалі правэркі. Пазьнейшая літаратура і крытыка за Сабалеўскім не пайшла.

Другая вялікая рэцэнзія на працу ўладзімерава належыць профэсару Львоўскага Унівэрсытэту, вядомаму славісту Мурко. Рэцэнзэнт прылічвае дасьледваньне ўладзімерава да найлепшых гістарычна-літаратурных прац апошніх часоў. Праца, як піша рэцэнзэнт, дае шмат новага і цікавага. Мурко ставіць высака дзейнасьць Скарыны, які зьявіўся прадстаўніком другога славянскага народу, што меў у пачатку XVI стагоддзя друкаваную біблію ў народнай мове. Мурко адзначае, што ў такіх агульных курсах па гісторыі літаратуры, як Галахава ці Парфірэва, аб Скарыне альбо зусім нічога не паміналася, альбо ўпаміны абмяжоўваліся некалькімі словамі. Мурко падрабязна вылажыў зьмест працы ўладзімерава. Ён таксама зрабіў дакор апошняму за тое, што ў яго дасьледваньні няма пасылак на вядомую працу Пэрвольфа, які першы паказаў на чэскую біблію 1506 году, як на галоўную крыніцу перакладу бібліі Скарыны. Аўтар рэцэнзіі прымае ўсе асноўныя вывады ўладзімерава. Мурко ўжо ведаў рэцэнзію Сабалеўскага і лічыў неабходным мімаходзь зрабіць некалькі ўваг адносна паглядаў апошняга на мову Скарыны. Мурко зусім нягодзе в Сабалеўскім, які адкідаў тое, што ён прызнаваў годам раней. Мурко адзначае, што Скарына ў сваіх перакладах зусім выразна правёў проціпалажэньне беларускае мовы славянскай¹⁾.

На кнігу ўладзімерава адгукнуўся і М. В. Доўнар-Запольскі²⁾. У сваім артыкуле „По поводу исследования Владимирова „Доктор Ф. Скорина“ М. В. Доўнар-Запольскі адзначаў шэраг пытаньняў, якія беспасрэдна вынікаюць з дасьледваньня ўладзімерава і якія самі па сабе маюць першарадную навуковую важнасьць для гісторыі Беларусі. Эпоха, у якую жыў Скарына, па думцы Доўнар-Запольскага, зьяўляецца важным гістарычным момантам у жыцьці Беларусі, калі падрыхтоўвалася вунія каталіцтва з праваслаўем, і наасобныя групы грамадзянства гэраічна змагаліся з першым. М. В. Доўнар-Запольскі констатуе сумны стан праваслаўнае царквы, у сувязі з так званым „правам падаваньня“, якое разьвівалася ў той час і часта аддавала царкву ў рукі неадлаведных свайму прызначэньню асоб, што прыводзіла да заняпаду абычайнасьці сярод царкоўнае іерархіі. М. В. Доўнар-Запольскі, грунтоуючыся на паведамленьні Міхалона, констатуе вялікі моральны заняпад сярод грамадзкіх клас, якія панавалі ў тыя часы. Толькі такія асобы, як Г. А. Хадкевіч, мітр. Язэп Солтан і Ф. Скарына, прымалі меры да адраджэньня царквы, і абароны праваслаўя праз публікацыю кніг сьвятога пісьма. Гэтая выдавецкая дзейнасьць, як думае М. В. Доўнар-Запольскі, мела вялізарнае значэньне. Перш за ўсё, выданьне кніг сьвятога пісьма падтрымлівала праваслаўе, а разам з тым захоўвала беларускую нацыянальнасьць ад зьнявольеньня яе каталіцтвам. Гэтыя кнігі мелі вялікую адукацыйную вартасьць, як крыніца тагочаснай богаслоўскай адукацыі. Яны былі абычайнай філэзофіяй свайго роду, якая давала этычныя падставы для жыцьця. Уся гэтая дзейнасьць не прайшла бясьсьледна для беларускага народу: „русская национальность была сохранена в борьбе с унией“. Такі агульны фон эпохі, што аўтар намалюваў у рэцэнзіі. Якую-ж ролю граў Скарына? Доўнар-Запольскі лічыў, што Скарына быў адным

¹⁾ Archive für slavische Philologie, 1889. XII. Стр. 243—268.

²⁾ М. Запольскій. По поводу исслед. Владимирова. „Минский Листок“, 1888, № 42.

з „заходня-рускіх“ людзей, які зьвярнуў увагу на сумнае становішча сучаснікаў і паклаў пасільную працу для падвышэння іх разумовага і моральнага ўзроўню і для захавання іх нацыянальнасці. Гэткім чынам, М. В. Доўнар-Запольскі, як і Уладзімераў, тлумачыў дзейнасць Скарыны грамадзка-культурнай і нацыянальна-рэлігійнай абстаноўкай таго часу¹⁾.

Другая частка артыкулу Доўнар-Запольскага была выкладам вывадаў Уладзімерава з паасобнымі аўтарскімі ўвагамі. Доўнар-Запольскі даў кароткія жыцццяпісныя весткі аб Скарыне і паказаў, што крыніцамі для перакладаў Скарыны былі чэскія тэксты разам з лацінскімі і грэцкімі; ён адзначыў важнае значэнне Праскага Універсітэту, а таксама вялікае разьвіццё чэскага ўплыву у літоўскім грамадзянстве. Доўнар-Запольскі адзначае, што чэскі ўплыў у XVI стагоддзі выяўляўся нават у актавай тэрміналогіі. Нарэшце, Доўнар-Запольскі, усьлед за Уладзімеравым, лічыць Скарыну чалавекам з палкім жаданнем прынесці карысць грамадзянству і роднай краіне падняць разумовы і моральны стан жыхарства. Гэтыя задачы павінны былі задавальняць пераклады Скарыны.

Доўнар-Запольскі лічыць, што праца Уладзімерава мае вялікае значэнне. Ён упяршыню даў падрабязнае апісанне жыцця і дзейнасці Скарыны, адзначыў вялікі ўплыў Чэхіі на „Заходнюю Русь“ і паказаў, што Скарына пераклаў біблію на „рускую“ г. зн. на беларускую мову. Аднак, на думку рэцэнзэнта, у працы ёсць і недахопы. Доўнар-Запольскі адзначае: адсутнасць цэласнасці ўва ўсім творы; багачце вестак, але надта раскіданых, не дае магчымасці зрабіць выразнае ўяўленне аб прадмеце; ёсць паўтарэнні, мала жывасці, некаторыя рэчы можна было-б высветліць падрабязней, напрыклад, пытаньне аб разумовым і абычайным стане грамадзянства. Тым ня менш, думае Доўнар-Запольскі, праца Уладзімерава заслугоўвае ўвагі з боку грамадзянства і друку.

Адгукнуўся на кнігу Уладзімерава і А. М. Пыпін²⁾. Апошні адзначаў, што Уладзімераў вельмі ўдала абраў тэму для свайго даследавання, закранушы пытаньне першараднае важнасці. А. М. Пыпін таксама падкрэслівае значэнне эпохі і абстаноўкі, якія атачалі Скарыну, для яго дзейнасці. Вывучэнне дзейнасці Скарыны, як думае А. М. Пыпін, робіцца асабліва важным, папершае таму, што біблія Скарыны ёсць першая друкаваная біблія да зьяўлення Астроскае бібліі, а падругое таму, што Скарына не пакінуў ніякіх пісьменных вестак аб сабе, ніякіх вусных паданняў. Эпоха, у якую пачыналася дзейнасць Скарыны, характарызуецца „рэлігійным бушаваннем з прычыны зносіў, якія распачаліся паміж Заходняй Расіяй і Нямеччынай, і пераходу прадстаўнікоў заходня-рускага грамадзянства з праваслаўя ў каталіцтва“. Пыпін ня прылічваў Скарыну да праваслаўных. Імя яго—Францішак—дазваляе прылічыць яго да каталікоў альбо пратэстантаў. Адукацыю Скарына атрымаў у каталіцкім універсітэце, мусіць быць, у Кракаўскім, думае Пыпін, хця гэтае пытаньне разьвязана было дакумэнтальна і не выклікала ўжо ніякіх сумненняў. На думку Пыпіна, існаваньне процілеглых думак, якія выказаны былі аб Скарыне, патрабавала ўважлівага разгляду ўсіх спрэчных пытанняў, чаго не зрабіў Уладзімераў. А. М. Пыпін, лічыў, што праца Уладзімерава ёсць важны набытак для літаратуры.

¹⁾ „Минский Листок“, 1888, № 44.

²⁾ „Вестник Европы“, 1888, V Адзел бібліографіі.

У сваёй гісторыі этнографіі Пыпін ня раз зварочваўся да Скарыны, у дзейнасці якога ён бачыў народнае супраціўленне каталіцтва, уніцтва і езуітам. „Рускія“ праваслаўныя атрымалі першы пераклад біблейных кніг толькі ад Скарыны. Трэба аднесціся з вялікай доляй скептыцызму да ўваг Пыпіна. У пачатку XVI стагоддзя на Беларусі ня было ні езуітаў, ні вуніі, ні націску каталіцтва, аб чым сведчыць такія компэтэнтны гісторык царквы, як мітр. Макары ¹⁾.

Анонімны рэцэнзэнт у „Филологических Записках“ не рабіў ніводнае крытычнае ўвагі адносна даследвання Уладзімерава. Азнаёміўшы каратка чытача з асноўнымі вывадамі Уладзімерава, рэцэнзэнт прызнаў і вялізарнасьць працы, і надзвычайнае багацьце даных і каштоўныя вынікі. У працы Уладзімерава, на думку рэцэнзэнта, асьветлена дзейнасць мала вядомага дагэтуль і выдатнага літаратурнага дзеяча XVI стагоддзя ²⁾.

Даў водзвў аб кнізе Уладзімерава і нехта А. С., які зьмясьціў сваю рэцэнзію ў „Вестнике Славянства“. Рэцэнзэнт застаўся незадаволены працай Уладзімерава. Рэцэнзэнт лічыў, што, маючы на ўвазе існаваньне думак Галавацкага і Чыстовіча аб протэстанцтве Скарыны, мітрапаліта Макарыя аб яго каталіцтве і Віктарава—аб праваслаўі Скарыны, трэба было-б заняцца разборам усіх гэтых думак, чаго ў працы ня зроблена. Далей, аўтар адзначае, што зацьвярджэньне Уладзімерава аб праваслаўным характары выданьняў Скарыны не адпавядае таму, што сказаў сам Уладзімераў аб Скарыне. Рэцэнзэнт таксама незадаволены і лінгвістычнымі нагляданьнямі аўтара. На думку рэцэнзэнта, з даследвання Уладзімерава ня відаць, да якой рускай гутаркі належыць мова Скарыны. Галавацкі і Бадзянскі лічылі яе штучнаю мовай, а Буслаеў—узорам беларускае гутаркі. Ня глядзячы на тое, што Уладзімераў ня даў адказу на цікавыя для рэцэнзэнта пытаньні, апошні ўсё-ткі гатоў лічыць, што з гэтага даследвання „можна чарпаць матар’ял“. Наогул, усю гэтую рэцэнзію нельга лічыць аб’ектыўнай. Апроч таго, з рэцэнзіі А. С. ня відаць, ці зразумеў сам рэцэнзэнт агульны характар даследвання і ці здолеў ён разабрацца як у мэтодзе яго, так і ў высунутых аўтарам задачах і мэтах ³⁾.

Кіеўскі вучоны Сыцяповіч у сваёй рэцэнзіі высака ставіць працу Уладзімерава, якая, як і ранейшыя працы аўтара, будзе вельмі карыснаю для таго, хто „возьмецца ў будучым намаляваць ва ўсёй паўнаце і яскравасьці карціну руска-чэскіх літаратурных адносін XV-XVII стагоддзяў і зрабіць на падставе магчыма большага ліку даных грунтоўную ацэнку чэскага ўплыву на рускае пісьменства“. А. С. Сыцяповіч, аддаючы належнае працы Уладзімерава, адзначае некаторыя спрэчныя палажэньні, высунутыя Уладзімеравым. Так, рашучае зацьвярджэньне, што Скарына быў праваслаўным, выклікае пэўнае сумненьне, і довады Уладзімерава мала пераконваюць. Даследчык мала спыніўся на гэтым пытаньні. Адкуль у Скарыны зьявілася каталіцкае імя Францішак, калі Скарына быў праваслаўны?—справядліва пытае рэцэнзэнт. Аднак, апошні і сам выказаў мала пагрунтаванае прыпушчэньне аб тым, што Скарына атрымаў ступень доктара ў лекарстве ў Празе. Адносна ўплыву чэскае бібліі на пераклад Скарыны з боку мовы А. Сыцяповіч заўважыў, што знаёмства з чэскаю мовай адбівалася ня толькі на тэксьце перакладу, над якім працаваў Скарына, але таксама і на мове такіх месц, дзе Скарына ня меў асаблівае патрэбы трымацца чэскіх вы-

¹⁾ Пыпін А. История русской этнографии. Т. IV. стар. 12.

²⁾ „Филологические записки“, 1888, V.

³⁾ А. С. Рецензия на труд Владимирова. „Вестник Славянства“, 1888, I.

разаў, якія мелі для яго ў іншых выладках значэньне аўторытэту, напрыклад, у сваіх прадмовах і пасьляслоўях. А. Сьцяповіч таксама вінаваціць Уладзімерава ў тым, што ў аглядае літаратуры ў яго няма даказаньняў на працы П. Строева і Пэрвольфа. Нарэшце, з працы Уладзімерава, па думцы Сьцяповіча, ня відаць, якая была мова Скарыны, бо аб гэтым нідзе ясна ня сказана. На думку рэцэнзэнта, было-б важна даведацца, у якіх выпадках карыстаўся Скарына словамі і выразамі чэскімі і царкоўна-славянскімі, і ці рабіў ён гэта сьвядома альбо несьвядома. Толькі тады магчыма было-б зрабіць зусім пэўны наводны вывад аб мове.

Праца Уладзімерава зьвярнула на сябе ўвагу чэскае і польскае гістарычнае літаратуры. Чэскі рэцэнзэнт кнігі Уладзімерава абмежаваўся толькі пераказам зьместу кнігі і адзначэньнем, што паасобныя пытаньні, закранутыя Уладзімеравым, былі ўпершыню пастаўлены Даброўскім, які на працягу ўсяго свайго жыцьця бязупынна цікавіўся Скарынай і яго дзейнасьцю. Рэцэнзэнт лічыць, што Скарына карыстаўся чэскай бібліяй і коментарыямі Лірана. Але ў перакладзе Скарыны нельга прыкмеціць якую-колечы крытыку¹⁾. Адгукнуўся на кнігу Уладзімерава і рэцэнзэнт Львоўскага часопісу „Kwartalnik historyczny“. Уладзімераў лічыць гэтую рэцэнзію тэндэнцыйнай. На жаль, мы ня мелі часопісу за адпаведны год і не маглі пазнаёміцца з думкамі рэцэнзэнта.

Уладзімераў прадставіў сваё дасьледваньне ў Акадэмію Навук для атрыманьня прэміі імя гр. Уварава. Проф. Будзіловіч²⁾, згодна прапанове Акадэміі, напісаў водзвы аб дасьледваньні Уладзімерава. Рэцэнзэнт наогул аднёўся вельмі спачувальна да працы Уладзімерава. Ён знаходзіць, што „кніга Владимирова заслужывае сэр'езнаго вніманья, как первый опыт всестороннего изучения жизни и деятельности Скорины“. Адозва Будзіловіча зусім не абвяргае тых вывадаў і нагляданьняў, да якіх прышоў у сваім дасьледваньні Уладзімераў. Рэцэнзэнт абмяжоўваецца толькі паасобнымі дробнымі другараднага характару ўвагамі. Будзіловіч лічыць вялікай заслугай аўтара крытычны агляд усяе літаратуры аб Скарыне, чым ён даў чытачу лёгкую магчымасьць па кожным прыватным пытаньні аглядаць усю скупнасьць адказаў, зробленых у розныя часы, і гэтым чынам выдзеліць асабісты ўклад нашага аўтара ад навуковых вымыслаў ранейшых дасьледчыкаў. Будзіловіч лічыць характарыстыку стану грамадзянства „Заходняе Расіі“ (Будзіловіч уводзіць гэты тэрмін замест тэрміну „Юго-Западная Русь“) бледнай, якая мала чым адрозьніваецца ад таго, што было сказана аб гэтым у Салаўёва, Бестужова-Руміна, мітр. Макарыя, хаця і згаджаецца, што складаньне такога нарысу досыць цяжкае, як з прычыны малой распрацаванасьці ўнутранае гісторыі „Заходняе Расіі“ тых часоў, так і з прычыны патрэбы вывучаць яе ў сувязі з тагочасным грамадзкім і літаратурным жыцьцём Польшчы, Чэхіі і нават Нямеччыны. Будзіловіч таксама адзначаў і тое, што зробленая аўтарам характарыстыка культурнага стану грамадзянства належыць да другой паловы XVI стагодзьдзя, тады як Скарына жыў і працаваў у першай чвэрці стагодзьдзя, і, значыцца, сучасная Скарыне эпоха аўтарам не закранута. Апроч таго, Будзіловіч уносіць некаторыя папраўкі ў зроблены аўтарам малюнак. Усьлед за Макарыем, рэцэнзэнт лічыў, што ў эпоху 1503—1555 гадоў праваслаўная царква знаходзілася ў поўным спакоі, што да вуніі хілілася ня толькі адна вышэйшая цар-

¹⁾ Časopis Múseu Kralowstwi řeskego, 1888, Ročník XXII, v Praze, стр. 495—498.

²⁾ Будзіловіч Л. С. Записки Имп. Академии Наук, т. 69 кн. I, 1892, стр. 22—38.

коўная іерархія, але і магнаты, а за імі пайшлі і сярэднія класы, не выключачочы мяшчан, якіх аўтар, як думае Будзіловіч, мае нахіл крыху ідэалізаваць. Рэцэнзэнт нязгодны з Уладзімеравым адносна прычыны выступленьня Скарыны на царкоўна-пісьменьніцкі шлях. Мяшчанскае пахаджэньне Скарыны ня мае да гэтага ніякіх адносін. Скарына кіраваўся нейкімі іншымі асабістымі нахільнасьцямі і ўмовамі. Аднак, сам Будзіловіч ня тлумачыць, якія ўласна былі гэтыя апошнія.

Далей Будзіловіч ставіць у дакор Уладзімераву непаўнату сабраных ім вестак аб літаратурных падручніках і ўплывах на Скарыну, што блага адбілася на некаторых частках яго дасьледваньня. Будзіловіч знаходзіць, што аўтар павінен быў-бы ўключыць у склад свайго ўступнага агляду характарыстыку найважнейшых зьявішч і напрамкаў тагочаснае заходня-славянскае літаратуры, якая мела бясспрэчны ўплыў на нараджэньне ідэй Скарыны і разьвіцьцё яго выдавецкае дзейнасьці. Адзначаючы беднасьць вядомых Уладзімераву жыцьцяпісных вестак аб Скарыне, Будзіловіч лічыў, што год сьмерці Скарыны азначаны Уладзімеравым зусім бяздовадна, а сам Будзіловіч схіляецца да думкі, што Скарына памёр значна раней. Калі-б Скарына перажыў цяжкія 30-я гады і дажыў-бы да рэформацыйнага руху на Літве, дык ён бадай не сядзеў-бы ў бязьдзейнасьці, як заўважае Будзіловіч.

Рэцэнзэнт лічыць вялікай заслугой Уладзімерава распрацоўку пасобных разьдзелаў, датычлых дзейнасьці Скарыны. Усе выданьні Скарыны аўтар разгледзеў вельмі ўважліва і старанна. Будзіловіч лічыць шэраг вывадаў Уладзімерава бясспрэчнымі і згаджаецца з яго думкай, што Скарына пры зьменах царкоўна-славянскага тэксту бібліі кіраваўся чэскай утраквісцкай бібліяй 1506 году. Будзіловіч таксама згаджаецца з вывадамі Уладзімерава аб уплыве Скарыны на пазьнейшыя „заходня-расійскія“ выданьні XVI стагодзьдзя. Будзіловіч думае, што з бегам часу пагляд Уладзімерава некалькі зьменіцца, але асноўныя вывады аўтара бадай ня будуць істотна зьменены пазьнейшымі дасьледчыкамі. Будзіловіч ня згодзен таксама і з думкай Уладзімерава аб чыста праваслаўным характары выданьняў і пісаньняў Скарыны. Перш за ўсё, самае імя Скарыны „Францішак“ і яго жонкі „Мальгрэта“ маюць у сабе нешта вуніцкае. Жыцьцё Скарыны ў Кракаве і ў Празе, сярод каталікоў і утраквісцых не дапамагала, пэўна, выпрацоўцы альбо хаця-б захаваньню ў ім праваслаўнага сьветапагляду. Самая думка перакласьці царкоўныя біблейныя тэксты праваслаўнага славянства „на адзін з краёвых расійскіх дыялектаў“, на думку Будзіловіча, не магла ў тыя часы нарадзіцца ў галаве праваслаўнага чалавека. Будзіловіч наогул схіляецца да прызнаньня протэстанцкіх уплываў на Скарыну. Недарэмна апошні карыстаўся чэскай утраквісцкай бібліяй, нязгоднай ні з Вульгатай, ні з праваслаўным кананічным тэкстам, і да некаторай ступені сэкьтатарскай. Будзіловіч зварочвае ўвагу таксама і на тое, што агульны характар гравюр „Малое Падарожнае Кніжыцы“ можа сьведчыць аб блізкасьці Скарыны да каталіцтва. Такую супярэчнасьць Будзіловіч тлумачыць тым, што чэскі утраквізм быў каталіцкім, напоў-протэстанцкім і дзе-ні-дзе праваслаўным. Будзіловіч з вялікаю пахва-лой жаа аб разьдзеле, прысьвечаным мове Скарыны, але з некаторымі вывадамі Уладзімерава вучоны рэцэнзэнт і тут не згаджаецца. Будзіловіч не згаджаецца з Уладзімеравым адносна тутэйшага „заходня-расійскага“ нараджэньня мовы Скарыны. На яго думку, трэба прыпусьціць яшчэ іншыя крыніцы, якія хаваліся ў рэлігійных адносінах тагочаснае Чэхіі і ў яе моцным уплыве ў пасялягусыцкую эпоху на сумежныя славянскія землі, між іншым на Польшчу, а праз яе і на „Заходнюю Русь“. Будзіловіч знаходзіць, што гэтае пытаньне заслу-

гоўвае болей уважлівага разгляду ў даследваньні. Апроч таго, Будзіловіч вінаваціць Уладзімерава ў няпоўнай распрацоўцы сытаксу Скарыны, у нязначнасьці слоўніку, а таксама ў тым, што аўтар пакінуў нявырашаным пытаньне, ці была мова Скарыны запраўды жывою (моваю) ці штучным жаргонам, які ўтварыўся пад пяром Скарыны з эклектычнага злучэньня стыхій—заходня-рускай, царкоўна-славянскай, чэскай і польскай. Нарэшце, выказваючы шэраг сваіх лінгвістычных меркаваньняў, Будзіловіч адзначае стылістычныя недакладнасьці Уладзімерава. Рэцэнзэнт супроць тэрміну „белорусский язык“. Ён уважае за лепшае „диалект“. Затое нельга не згадзіцца з Будзіловічам, што тэрмін „Юго-Западная Русь“ у дапасаваньні да Вільні і Полацку зусім неадпаведны.

Будзіловіч, адзначаючы сувязь выказаных Уладзімеравым думак з думкамі яго папярэднікаў, а таксама і тое, што некаторыя пагляды аўтара патрабуюць яшчэ далейшай распрацоўкі і могуць бадай быць зьнішчаны, усё-ткі лічыць заслугай аўтара тое, што ён моцна штурхануў іх наперад і прыблізіў да разьвязаньня. Будзіловіч лічыць вялікаю заслугай Уладзімерава бездакорную распрацоўку бібліяграфічнае часткі працы, якая надоўга застаецца ўзорам монографій гэтага роду.

Можна падвесьці падрахунак усім крыгчыным разглядам працы Уладзімерава. Чыста навуковы характар маюць толькі рэцэнзіі Сабалеўскага, Мурко, Доўнар-Запольскага і Будзіловіча. Калі рэцэнзіі першых двух маюць філэлягічны характар, дык апошнія два рэцэнзэнты падышлі да ацэнкі працы з вельмі шырокіх пунктаў погляду. У гэтых адносінах цікава рэцэнзія Доўнар-Запольскага, у якой аўтар імкнецца адзначыць тое месца, якое займаў Скарына ў гісторыі беларускага народу. Праўда, пытаньне, пастаўленае Доўнар-Запольскім, не атрымала адпаведнага поўнага адказу, але яно захавала ўсю сваю актуальнасьць.

Уладзімераў адгукнуўся толькі ў 1894 годзе на некаторыя рэцэнзіі на сваё даследваньне аб Скарыне ¹⁾ Ён лічыў парэбным не зварочваць увагі на рэцэнзіі, зьмешчаныя ў „Славянском Вестнике“, і ў „Kwartalniku historycznym“, як асабліва прадзурныя. Найболей зьяўнуў увагу Уладзімераў на рэцэнзію Сабалеўскага. Уладзімераў ня можа згадзіцца з думкаю Сабалеўскага аб тым, што, апроч псалтыру і парамейніку, Скарына ня быў знаёмы ні з якімі іншымі царкоўна-славянскімі тэкстамі. Уладзімераў думае, што, апроч парамейніку, Скарына меў таксама дзесяціслоў пачатку XVI стагодзьдзя. Парамейнік зьмяшчаў у сабе толькі абраныя разьдзелы з кніг старога закону, тады як дзесяціслоў быў няпоўнымь спіскам бібліі пачатку XVI стагодзьдзя. Таксама Уладзімераў лічыў непатрэбным параўнаньне бібліі каралевы Зофіі з тэкстамі Скарыны, бо абодва тэксты бібліі маюць сваёй падставай чэскі тэкст бібліі. Уладзімераў нягодзен таксама і з увагай Сабалеўскага аб мове Скарыны. Сабалеўскі, па думцы Уладзімерава, дарэмна лічыць, што Скарына пераклаў біблію на славянскую мову. Мова Скарыны ў сваёй аснове, як думае Уладзімераў, ёсьць мова беларуская. Каб апраўдаць сваю думку, Уладзімераў адносіцца да выдомай працы Карскага „Очерки истории звуков и форм белорусской речи“. Адказваючы Будзіловічу, і каб падтрымаць сваю думку аб тым, што Скарынінскія выданьні прызначаліся для мяшчанства, Уладзімераў заўважыў, што скарынінскія словы „Братья посполитые“ адносяцца да мяшчанства. Уладзімераў прыводзіць тэкст гра-

¹⁾ „Известия в Обществе Пестора Метольска“, 1894, VIII, стар. 30-31.

маты 1553 году, у якой прадстаўнікі полацкага мяшчанства Есько Скарына і Гаўрыла Амелькавіч, пасланыя ў Рыгу для перамаўленьняў, названы „Братъей посполитой“. У вадказ на ўвагу рэцэнзэнта „Kwartalnika historycznego“ Уладзімераў адзначае, што слова „Россия“ ўжывалася ўжо ў XIV стагоддзі. Так, у 1387 годзе мітрапаліт Кіпрыян названы мітрапалітам Кіеўскім і „России“. У 1593 годзе браты Мамоічы надрукавалі псалтыр „для православнаго народа, закона греческаго, языка славянскаго или російскаго“.

Пасьля выпуску свайго дасьледваньня Уладзімераў меў магчымасьць пабываць у Варшаве і азнаёміцца з рукапісам, які знаходзіўся ў бібліотэцы Красінскіх і з якім дагэтуль дасьледчык ня быў знаёмы. Гэты рукапіс быў напісаны „повелением Луки, с неславнаго града Гарополя“. Уладзімераў надае гэтаму рукапісу вялізарнае значэньне, бо ён можа служыць пацьвярджэньнем раней выказанае ім думкі аб тым, што Скарына пераклаў усе кнігі новага і старога закону. Рукапіс бібліотэкі Красінскіх падобны да рукапісаў львоўскага і пецяярбургскага—Галавецкага і Пагодзіна. Ён зьмяшчае ў сабе паасобныя кнігі старога закону, якіх няма ў львоўскім і пецяярбургскім рукапісах. Самая тэрмінолёгія,— „порядок книг старога закона и порядок книг новаго закона“—скарынінскія. Імя Скарыны ў сьпісу Лукі нідзе не названа. Але што ў аснове сьпісу Лукі ляжалі скарынінскія сьпісы,— гэта не выклікае з боку Уладзімерава ніякіх сумненьняў. Нарэшце, тыя некалькі слоў аб Скарыне, як друкару, якія Уладзімераў прысьвяціў апошняму ў сваім артыкуле „О начале славянскаго и русскаго книгопечатания в XV—XVI в. в.“, не дадаюць нічога новага да таго, што сам Уладзімераў раней гаварыў аб гэтым. Зразумела, ён узяў пад увагу матар’ялы, апублікаваныя Шляпкіным¹⁾.

Праз 12 год пасьля выхату свайго дасьледваньня аб Скарыне Уладзімераў надрукаваў невялічкі жыцьцяпісны нарыс Скарыны для слоўніку Брокгаўза і Эфрона. Жыцьцяпісная заметка Уладзімерава аднаўляе асноўныя вывады, да якіх аўтар прышоў у сваім дасьледваньні аб Скарыне, але з пэўнымі адхіленьнямі ад раней выказаных думак. Так, Уладзімераў прадаўжае называць Скарыну „руским“ і мову яго „русской“. Гэтае зацьвярджэньне Уладзімерава знаходзіцца ў супярэчнасьці з яго вывадам аб тым, што „перакладам біблейных кніг з царкоўна-славянскага і лацінскага тэкстаў Скарына заклаў падваліны літаратурнай мовы Паўднёва-Заходняе Русі. Форма мовы яго— мяшчаная, неапрацаваная, але ў ёй выняўляюцца элементы беларускай гутаркі“. У сваёй заметцы Уладзімераў адмаўляецца ад раней выказанае ім думкі як быццам Скарына нарадзіўся ў багатай купецкай сям’і. Уладзімераў толькі ўстанаўляе факт паходжэньня яго з купецкае сям’і ў Полацку. У сваім дасьледваньні Уладзімераў не закранаў пытаньне аб тым, чаму ў першага беларускага друкара было падвойнае імя. У заметцы Уладзімераў знаходзіць магчымым зацьвярджаць, што Скарына атрымаў імя Францішак, мусіць быць, у Кракаўскім Унівэрсытэце. Аўтар зацьвярджае, што Скарына вучыўся далей у Болёяні і зусім маўчыць аб матар’ялах Шляпкіна, якія вызначаюць, што Скарына атрымаў ступень доктара мэдыцыны ў Падуі. Дзіўна таксама чытаць рашучае зацьвярджэньне аўтара аб тым, што ў Нямецчыне хадзілі апаবাদаньні аб адносінах Скарыны да Лютэра. Чаму аўтар паўтарае легенду, якую ён сам скасаваў? Нарэшце, на супроць Будзіловічу, Уладзімераў знайшоў магчымым усё-ткі зацьвярджаць, што ўсе выданьні Скарыны прызначаліся для „праваслаўных

¹⁾ „Чтения в Обществе Истории Легоинска“, 1894, VIII. стар. 15—17.

рускіх людзей". Наогул, заметка Уладзімерава аб Скарыне досыць забытая і робіць дзіўнае ўражаньне ¹⁾).

Ужо Уладзімераў у сваім даследваньні выказаў прыпушчэньне аб тым, што Скарына атрымаў ступень „доктора в лекарстве“ дзе-небудзь, як і іншыя выхаванцы Кракаўскага Унівэрсытэту, па-за Кракавам, у Нямецчыне, Італіі, альбо ў Празе. Але Уладзімераў ня меў ніякіх канкрэтных даных, каб давесці сваю думку. У 1891 годзе Віндакевіч у сваім артыкуле „Material do historyi Polaków w Padwie“ памянуў імя Скарыны. Профэсар Бэрлінскага Унівэрсытэту А. А. Брыкнэр паведаміў аб гэтым артыкуле І. Шляпкіна; апошні ў часе свайго мяшканьня ў Падуі зрабіў належныя дасьледзіны ў унівэрсытэцкім архіве і знайшоў там тры вельмі каштоўныя дакумэнты ў лацінскай мове, якія мелі адносіны да Скарыны. Гэтыя дакумэнты пацьвердзілі раней выказанае прыпушчэньне Уладзімерава аб атрыманьні Скарынай ступені „в лекарских науках доктора“ за кардонам.

Дакумэнты І. Шляпкіна запаўняюць важны прабел у жыцьцяпісе Скарыны. Першы з дакумэнтаў паказвае, што ў пятніцу 5 лістапада 1512 году ў звычайным пасяджэньні мэдычнае калегіі Унівэрсытэту пад старшынствам віцэ-прыора Мусаці, апошні вытлумачыў прычыну скліку калегіі наступным чынам: нехта, вельмі вучоны, але бедны юнак, doctor artium, які з далёкіх краін прышоў сюды, просіць даць яму магчымасьць набыць ступень доктара мэдыцыны бясплатна (de gratia specialiter ac amore Dei per hoc sacrum collegium in medicinis). Прыор назваў імя гэтага юнака—Францішак, сын памёршага Лукаша, Скарына, родам з Полацку, рускі (quidem iuvenis et doctor praefatus nominatur dominus Franciscus quondam D. Lucae Scorina de Poloczko Ruthenus). Пасьля гэтага быў уведзены сам праціцель, які праціў „humiliter et reverenter“ (пакорна і паціва) даць яму магчымасьць трымаць экзамен на ступень доктара мэдыцыны. Пытаньне было разьвязана галасаваньнем на карысьць Скарыны. Другі дакумэнт дае весткі аб папярэдніх выпытах. Яны адбыліся ў суботу ў лістападзе таго-ж самага году ў царкве сьвятога Урбана. Папярэдняе выпыты скончыліся для Скарыны добра. Ён быў дапушчаны да прыватных выпытаў па мэдыцыне. Трэці дакумэнт паведамляе аб дэталях экзамену, які быў зроблены 9 лістапада ў біскупскім палацы,—экзамену ў прысутнасьці ўсяе мэдычнае калегіі і біскупа вікарыя Паўла Забарэльлі. Экзамен прайшоў для Скарыны добра. Скарына аднагалосна абвешчаны быў доктарам мэдыцыны і быў узьведзены ў гэтую годнасьць доктарам Бартолэмэем Барызонам.

Знаходка Шляпкіна ня толькі ўстанавіла вельмі важны факт у жыцьцяпісе Скарыны, але, як зусім справядліва заўважыў Шляпкін, дазваляе скласьці ўяўленьне аб прыблізных гадох Скарыны і аб імені яго бацькі. Гэтыя пытаньні высунуты былі ўпяршыню Уладзімеравам ²⁾).

Ня меней каштоўнымі зьяўляюцца апублікаваньня А. Мілавідавым новыя дакумэнты, якія адносяцца да жыцьцяпісу Скарыны. Гэтыя дакумэнты знойдзены ў Кёнігсбэрскім архіве ў ліку чатырох: тры поўныя і адзін адрывак. Першы з іх, ад 16 мая 1530 году, ёсьць ліст першага прускага караля Альбрэхта Старэйшага да віленскага ваяводы Гаштольца, які займаў пасаду ваяводы з 1522 да 1539 году. Прускі кароль просіць ваяводу адпусьціць да яго Скарыну. Другі дакумэнт, ад 16 мая 1530 году, гэта—лашпарт, выддзены тым-жа каралём Ф. Скарыне для бесьперашкоднага праезду ў Кёнігсбэрг, з загадам і

¹⁾ Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона, т. XXX, стр. 228-229.

²⁾ „Журнал Министерства Народного Просвещения“, 1892, IV, стр. 382—385.

просьбай усяляк дапамагаць вучонаму доктару ў часе падарожы. Трэці докумэнт, ад 18 мая 1530 году, ліст таго-ж караля да віленскага сэнату адносна Францішка Скарыны, які едзе назад у Вільню з прычыны сямейных акалічнасцяў. Альбрэхт просіць аднесціся да Скарыны і яго сям'і справядліва і, калі што-колечы з яго маемасці захоплены, дык вярнуць яму. Чацьверты докумэнт, ад 16 мая 1530 году, ёсць скарга таму-ж ваяводзе Гаштольду на Францішка Скарыну за тое, што апошні вывез з сабою нейкага яўрэя, які быў пры каралі доктарам і друкаром, чым зрабіў вялікую шкоду.

Выдавец докумэнтаў А. Мілавідаў зусім правільна адзначыў значэнне іх для жыццяпісу Скарыны. Яны даюць некаторыя новыя даныя адносна жыцця Скарыны за кардонам у 1530 годзе. Надрукаваны ўладзімеравым докумэнт паказваюць на адсутнасць Скарыны ў Вільні ў 1530 годзе. Да публікацыі А. Мілавідавым сваіх докумэнтаў, знойдзеных у Кёнігсбэрскім архіве, нічога ня было вядома аб зносінах Скарыны з Прусіяй. Ад'езд у Прусію Мілавідаў ставіць у сувязь з вялікім віленскім пажарам, які знішчыў $\frac{3}{4}$ Вільні. Відавочна, Скарына знаходзіўся ў вельмі цяжкіх абставінах, што і прымусіла яго паехаць да прускага караля. Так паступова новыя докумэнты павялічваюць нашыя малыя веды аб жыцці і дзейнасці Скарыны¹⁾.

IV.

Усе тыя, хто займаліся гісторыяй Беларусі ці гісторыяй Украіны альбо цікавіліся беларускімі і украінскімі літаратурнымі плынямі, адводзілі ў сваіх кнігах і артыкулах віднае месца Скарыне. З ліку гэтых даследчыкаў на першым месцы трэба паставіць акадэміка Е. Ф. Карскага. Ужо ў 1886 годзе ў сваёй працы „Обзор звуков и форм белорусской речи“ Карскі падышоў да Скарыны. Вывучаны ім рукапіс Віленскае Публічнае Бібліотэкі Карскі прылічыў да перакладаў Скарыны²⁾. Аднак, супроць гэтага зацвярджэння ўладзімераў выказаў некаторыя ўвагі. Уладзімераў, наадварот, думаў, што ўвесь рукапіс, за выключэннем псалтыру, ёсць пераклад з яўрэйскага тэксту³⁾. У сваёй новай працы Карскі прымушаны быў прызнаць памылковасць свае думкі і павінен быў згодзіцца з тым, што віленскі рукапіс—яўрэйскага паходжэння. На думку Карскага, рукапіс „належаць да нейкага вучонага яўрэя, паходжэннем з Заходняй Русі, што, зразумела, адбілася на будове і складзе мовы“⁴⁾. Карскі ў першым томе свайго твору „Белорусы“ прызнаў працу ўладзімерава аб Скарыне „замечательным трудом, в котором дается материал двойного рода: историко-литературный и лингвистический“. Карскі адзначае багацьце апошняга, дзе ёсць мноства даных для даследвання „заходня-рускіх“ гаворак і суджэння аб іхніх асаблівасцях⁵⁾. У 1918 годзе Карскі надрукаваў вельмі каштоўную працу „Доктор Франциск Скорина“, якая прызначалася да дня 400-лецця выхаду прускага „Псалтыру“.

¹⁾ Миловидов А. Новые документы, относящиеся к биографии Франциска Скорины, „Известия Отделения Русского Языка и Словесности“. 1917, т. XXII, книжка 2-я, Петроград, 1918, стар. 220—226. Між іншым, проф. Піотуховіч зазначае, што публікуючы докумэнты, Мілавідаў ня зусім правільна перадаў зніс першага з іх, дзе кароль Альбрэхт фактычна ня просіць Гаштольда аднесціся да яго Скарыну, але толькі павадаміля аб перасяленні яго ў Кёнігсбэрг. Гл. ў гэтым зборніку, стар. 169

²⁾ Карский Е. Ф. Обзор звуков и форм белорусской речи. М. 1886. стар. 161.

³⁾ Владимиров П. В. Доктор Ф. Скорина. Стар. 239.

⁴⁾ Карский Е. Ф. К истории звуков и форм белорусской речи. Варшава. 1893.

⁵⁾ Карский Е. Ф. „Белорусы“. Т. I. 1904. Стар. 416.

Праца Карскага вельмі цікавая і зьяўляецца абагульненнем усяго матар'ялу, які мы дагэтуль маем. Карскі высака ставіць дзейнасць Скарыны і лічыць, што ўсе яго выданні ёсць выдатнае ў шмат якіх адносінах зьявішча „заходня-рускае“ культуры. У васобе Скарыны, на думку Карскага, мы маем адукаванага чалавека свайго часу, які ніколькі ня быў ніжэй за тагочасных заходня-эўрапейскіх дзеячоў ані розумам сваім, ані энэргіяй і высокімі замысламі. Не знаходзячы на бацькаўшчыне вышэйшае навукі, ён вандруе па найболей выдатных заходня-эўрапейскіх унівэрсытэтах, дасягае вышэйшых вед і скарыстоўвае іх на карысьць свайго народу. Так ацэньвае асобу Скарыны Карскі. Хаця Скарына пераклаў сваю біблію з чэскага выданьня 1506 году, аднак, у сваім перакладзе ён выявіў шмат самастойнасьці. Апошняя выяўлялася перш за ўсё ў тым, што Скарына некаторыя кнігі альбо часткі іх пераклаў на народную мову. Самастойнасць Скарыны выяўлялася і ў напісаных ім прадмовах як да паасобных кніг, так і да цэлых груп іх. Нарэшце, самастойнасць Скарыны выяўлялася ў тым, што ён часам для ажыўленьня сваіх выданьняў ужывае вершы сылябічнага характару. Гэты род творчасьці з часам вельмі разьвіўся ў „Заходняй і Паўднёвай Русі“, не бяз уплыву. зразумела, польскіх і чэскіх выданьняў, дзе такія вершы зьявіліся. Да артыкулу Карскага далучаны адрыўкі з перакладаў Скарыны і дадзена падрабязная характарыстыка ўплыву Скарыны на разьвіцьцё беларускае і украінскае пісьменнасьці. Ня гледзячы на сьцісласьць нарысу, апошні адзначаецца глыбінёю і багацьцем зместу. Трэба адзначыць, што Карскі ніколі ня высоўвае такіх гіпотэз, якія ўтваралі і, відавочна, будуць утвараць многія пісьменьнікі для тлумачэньня і разуменьня дзейнасьці Скарыны. Карскі заўсёды стаіць на грунце фактаў, вызначаных наукай. Значэньне Скарыны Карскі характарызуе так: „Такім чынам, перакладчая і выдавецкая дзейнасць слаўтнага беларуса XVI сталяцця зьяўляецца выдатнай ня толькі сама па сабе, але таксама і па тым уплыве, які яна зрабіла на далейшае разьвіцьцё гэтай галіны пісьменства. Яго друкаваныя пераклады папярэдзілі значна горшыя за іх сваім знадворным выглядам маскоўскія выданні болей як на 30 год“¹⁾. Нарэшце, Карскі выпускае вялікую кнігу аб беларускай старой пісьменнасьці, у якой Скарына, зразумела, займае належнае месца. Аднак, усё, што напісаў Карскі аб Скарыне ў новай кнізе, ёсць бадай што даслоўнае аднаўленьне папярэдняга артыкулу з вельмі нязначнымі дадаткамі ілюстрацыйнага характару“²⁾.

Шмат увагі аддае дзейнасьці Скарыны Ў. М. Ігнатоўскі ў сваім „Кароткім нарысе гісторыі Беларусі“. Уся эпоха XVI сталяцця здаецца аўтару эпохаю высокае культуры літоўска-беларускае дзяржавы. Аб гэтым сьведчыць разьвіцьцё беларускага друку, з якім злучана дзейнасць першага беларускага друкара Францішка Скарыны. Характарыстыка асобы Скарыны зроблена яскрава і выразна. Аўтар прылічвае Скарыну да багатай гандлярскай сям'і. Апроч таго, У. М. Ігнатоўскі не адзначае атрыманьне Скарынай ступені „доктара ў лекарстве“ ў Падуанскім Унівэрсытэце. Аўтар абмежаваўся толькі агульнаю фразай, што Скарына, незадаволены атрыманаю адукацыяй, паехаў у Заходнюю Эўропу, дзе таксама скончыў адзін з унівэрсытэтаў, але ўжо па мэдычным факультэце, і атрымаў ступень доктара“³⁾.

¹⁾ Карскі Е. Ф. Доктар Франціск Скорина, „Чырвоны Шлях“, 1918. №№ 3-4, стар. 13-16.

²⁾ Ibidem. „Белорусы“. Т. III. Птр. 1921. стар. 27-35.

³⁾ Ігнатоўскі У. М. Кароткі нарыс гісторыі Беларусі. Менск. 1919. Стар. 69-71.

М. Гарэцкі, аўтар „Гісторыі беларускае літаратуры“¹⁾, зразумела, аддаў Скарыне многа ўвагі ў сваёй кнізе. Францішак Скарына—яскравы прадстаўнік беларускае літаратуры „залатога веку“. Аўтар разглядае усебакова жыццё і дзейнасць Скарыны, бачачы ў ім „гуманістага, патрыота і чалавека пабожнага, лепшага інтэлігента свайго часу“. У працы ёсць і бяздовадныя думкі. Так, Скарына зьяўляецца сынам „заможных купцоў, якія мелі гандаль з Рыгаю і Вільняю“. Гэта ёсць першая памылка. Няправільна таксама і другое зацьвярджэньне аўтара, быццам Скарына пазьней, калі рабіў падарож па Нямеччыне, пазнаёміўся з Лютэрам, які „быў да яго няпрыхільны, бо думаў, што Скарына—нячыстая сіла“. Гэтую байку трэба было-б выкінуць з курсу, які прэтэндуе на навуковасць. З пасьляслоўя да „Псалтыру“ 1517 году вядома, што Скарыне пры друкаваньні даў матар’яльную дапамогу Онькаў, сын радцы места Віленскага. У Гарэцкага сустракаецца такая думка, якую немагчыма давесці: „у гэтай працы яму памаглі заможныя беларусы, прыхільнікі асьветы, а ў першы чарод памагло, кладучы кошт, Віленскае Панскае брацтва. Памаглі яму і беларускія мяшчане, прыкладам, сын віленскага радцы Багдан Онькаў, віленскі бурмістар Якуб Бабіч і іншыя. Яны давалі яму грошы і здабывалі і прысылалі патрэбныя матар’ялы“. Можна быць гэта так і было,—мы гэта ня ведаем,—але апроч пасьляслоўя да „Псалтыру“ 1517 году мы ніякіх даных ня маем, і лепш было-б у гэтым разе быць, як Уладзімераў, надта асьцярожным і ўнікаць бяздовадных фраз. Высьвятляючы значэньне Скарыны, Гарэцкі правільна зацьвярджае, што „Скарына стаіць у нас на вялікім гістарычна-літаратурным і культурным рубяжы, як першы беларускі друкар. Друкарня яго ў Вільні, першая на Беларусі, адбыла вялікую культурную місію для ўсяго славянскага Усходу“²⁾.

Таксама Н. Л. Янчук, даючы наогул правільную і цікавую характарыстыку Скарыны, робіць памылкі³⁾. У Янчука Скарына—шляхціц паходжэньнем, бо меў свой гэрб, хаця яго родныя належалі да купецкага і мяшчанскага стану. Гэта, зразумела, няверна. Няправільна і тое, што Скарына меў досыць вялікую маёмасьць, аб чым мы нічога ня ведаем. Н. А. Янчук не памінае аб атрыманьні Скарынаю ступені доктара ў Падуі. Бясспрэчна, вялікаю заслугай Янчука зьяўляецца тое, што ён на грунце прадмоў Скарыны, спрабаваў пазнаёміць чытача са сьветапаглядам Скарыны. Памёршы вучоны зрабіў гэта ўпяршыню. Зусім правы Янчук і ў сваёй выдатнай характарыстыцы дзейнасьці першага беларускага друкара. „Доктар Скарына,—піша Янчук,—сваімі выданьнямі ўліваў сьвежыя струмені у царкоўнае жыццё; ён дапамагаў разьвіцьцю сьвядомых адносін да царкоўных кніжок і да рэлігіі; а што для нас найважней, так гэта тое, што Скарына першы даў у рукі народу зразумелую літаратуру і прабуджаў у гэтым народзе замілаваньне да асьветы і да роднага слова“.

Эпоха XVII стагодзьця па Беларусі, у ацэньці Ў. І. Пічэты, можа быць названа „беларускім адраджэньнем“. Заходня-рускае, г. зн. беларускае адраджэньне, піша Пічэта, якое насіла ясна індывідуалістычны характар, знаёміла беларускую шляхоцкую дэмократыю з рымскім правам і рабіла яе асабліва ўпартай у набароне сваіх індывідуальных праў. Зьбіраньне бібліотэк было таксама адбіткам беларускага куль-

¹⁾ М. Гарэцкі. Гісторыя беларускае літаратуры. Вільня. 1920. Стар. 21.

²⁾ Ibidem, стар. 25.

³⁾ Проф. Янчук Н. Я. Нарысы па гісторыі беларускае літаратуры. Менск, 1922. Стар. 8—15.

турнага адраджэння. Знаёмства з філалёгіяй асабліва выявілася ў перакладах бібліі на беларускую мову. У канцы XVI стагоддзя за гэтую справу ўзяўся вандроўны друкар Базыль Цяпінскі, а ў першай палове XVI стагоддзя гэтую задачу бліскача выканаў палачанін Фр. Скарына, які імкнуўся „к наўчэнню простых людзей рускаго языка“. Новая культура закранула зямельную арыстократыю і шляхоцкую дэмократыю, часткова і гарадское грамадзянства ¹⁾. У іншым месцы, даючы агульную характарыстыку беларускага адраджэння, Пічэта адзначае, што гандлёвыя сувязі з Заходняй Эўропай дапамагалі праніканню ў месцы і ў колы зямляўласнікаў эўрапейскае культуры і ўтваралі гуманістычны рух, нацягальныя ў сваёй аснове і індывідуалістычны па сваім характары. Скарына належыць да гарадзкіх гуманістаў. Называючы Скарыну гуманістам, Пічэта, аднак, не прабуе высьвіць сутнасць гуманістычнага сьветапагляду Скарыны. Кажучы аб значэнні перакладу бібліі Скарынай, аўтар заўважае, што „перакладаючы сьвятое пісьмо на родную мову, Скарына стараўся зрабіць яго даступным, зразумелым для шырокіх народных гушчаў. Для Скарыны сьвятое пісьмо мае аграмаднае моральна-навуцальнае значэнне, як крыніца жыццёвай мудрасці і боскай праўды“ ²⁾. Пічэта зварочваецца яшчэ раз да Скарыны ў сувязі з сьвяткаваннем чатырохсотлецця беларускага друку. Пічэта доўга спыняецца на паходжэнні і агульным характары беларускага адраджэння. Аўтар прылічвае Скарыну да сярэдня-заможнага мяшчанства. Ён шырака выкарыстаў матар’ялы Шляпкіна і Мілавідава. Ён піша, што ў 1535 годзе Скарына жыў у Вільні, але год яго сьмерці застаецца невядомым. Даўшы агульны малюнак дзейнасці Скарыны ў Празе і Вільні, Пічэта спыняецца на характарыстыцы сьветапагляду першага беларускага друкара, як гуманістага. Аўтар лічыць, што „індывідуалізм Скарыны, даволі рэзка выяўлены, хоць не пераважы сувязі з рэлігійнымі традыцыямі, далучаецца да індывідуалізму раньніх італьянскіх гуманістаў як Дантэ, якія заставаліся на грунце ортодоксальнага каталіцызму. Ф. Скарына быў сынам свайго веку, хаця-ж яго зацікаўленасць прыродай цалкам грунтуецца на падставах царкоўных сьветапаглядаў“ ³⁾.

Усе дасьледчыкі, усьлед за Уладзімеравам, лічылі, што Скарына нарадзіўся ў апошняй чвэрці XV стагоддзя, каля 1490 году. Аднак, гэтую дату Уладзімераў прыняў вельмі ўмоўна, бо ён ніякіх даных для гэтага ня меў, апроч таго, што Скарына паступіў у Кракаўскі Унівэрсытэт у 1504 годзе. Значыцца, у момант паступлення Скарыны ў Кракаўскі Унівэрсытэт ён меў ня меней як 14 год. Трэба думаць, што чатырнаццацілетні ўзрост быў крыху замала для ўступу да Унівэрсытэту, і трэба лічыць год нараджэння Скарыны некалькі раней. Урэшце, дакладнае даты дагэтуль яшчэ мы вызначыць ня можам. М. М. Шчакаціхін высунуў цікавую гіпотэзу аб 1486 годзе, як годзе нараджэння Скарыны. Свой вывад Шчакаціхін робіць на падставе вывучэння гэрбу Скарыны, які трэба было вытлумачыць згодна з тагочаснымі астралёгічнымі ведамі. Шчакаціхін лічыць, што Скарына павінен быў нарадзіцца ў той год, калі было зацьменьне сонца, якое было відаць у Полацку. Такое зацьменьне відаць было там у 1486 годзе. Зацьменьне адбылося 6 сакавіка 1486 году. Значыцца, гэты дзень і трэба лічыць днём нараджэння Скарыны ⁴⁾. Гіпотэза Шчакаціхіна вельмі цікавая і заслугоўвае пэўнае ўвагі. Калі яна нават, бя-

¹⁾ Курс беларусаведення. М. 1918—1920. Стар. 37-38.

²⁾ Пічэта. Гісторыя Беларусі. Ч. I. Масква, 1924. Стар. 125-126.

³⁾ Пічэта. Францішак Скарына і яго працы. „Саветская Беларусь“, 1925. №№ 292-293.

⁴⁾ Шчакаціхін М. Калі рад. Францішак Скарына. „Полымя“, 1925, № 5. Стар. 148—152.

зумоуна, і вельмі спрэчная,—дык, усё-ж бяспрэчна правільна прыпушчэнне, што Скарына нарадзіўся некалькі раней, чымся гэта вызначыў Уладзімераў. Калі прыняць датай 1486 год, дык Скарыне ў момант пасуплення ў Кракаўскі Універсытэт было 18 год. Уладзімераў вывучыў выданьні Скарыны з пункту пагляду друкарскага мастацтва, але пытаньне аб гравюрах і орнаментах у выданьнях Скарыны ён не закрануў. У літаратуры аб Скарыне, якая існуе з гэтага поваду, аб Скарыне сказана толькі некалькі слоў, і ўпоўне зразумела, што чарговым заданьнем гісторыкаў мастацтва было вывучэнне гравюр і орнаментаў у выданьнях Скарыны. Гэтую спробу зрабіў Шчакаціхін, і, трэба сказаць, зрабіў вельмі ўдала¹⁾. Гравюры і орнамэты Шчакаціхіна вывучыў вельмі падрабязна з пункту пагляду іх мастацкага выканання аўтар ставіць іх вельмі высока. Зразумела, у артыкуле Шчакаціхіна намечаны толькі асноўныя вехі. Само па сабе пытаньне такое складанае, што патрабуе самастойнага вывучэння, што Шчакаціхін і зрабіў у іншай працы²⁾.

Святакаваньне 400-лецьця беларускага друку ў Менску выклікала зьяўленьне артыкулу юбілейнага характару А. Харэвіча: „Скарына і яго эпоха“. Аўтар дае характарыстыку стану Літоўска-Беларускае дзяржавы ў канцы XV і ў пачатку XVI стагоддзя. Аўтар звярочвае ўвагу на разьвіццё буйнога зямляўласніцтва і злучаных з ім шляхоцкіх вольнасьцяў, на становішча местаў, на моральны заняпад царквы. Аўтар констатуе, што ў гэтую эпоху ў краіне далёка ня ўсё было ў добрым стане. Грубасць, самаўладства, забойствы, рабункі, уціск сялянскіх мас былі характэрнымі адзнакамі эпохі. Народная асьвета знаходзілася на самай нізкай ступені. На гэтай падставе і пачынае разьвівавацца дзейнасьць Скарыны. Аўтар зусім правы, калі, разглядаючы ідэалёгію Скарыны, ён бачыць у ёй рэакцыю супроць сярэднявечнага сьветаразумеьня. Дзякуючы гэтаму, для Харэвіча Скарына зьяўляецца прадстаўніком гуманістычнага сьвету. У працы Харэвіча ёсьць некаторыя жыцьцяпісныя даныя аб Скарыне. Упоўне зразумела, што аўтар асьцярожна адносіцца да вываду Шчакаціхіна аб годзе нараджэньня Скарыны. Даючы кароткі нарыс жыцьця і дзейнасьці Скарыны, А. Харэвіч заўсёды стаіць на грунце фактаў і ніколі не прыбягае да вымыслаў, якіх немагчыма апраўдаць адноскамі да крыніц. Для жыцьцяпісу Скарыны А. Харэвіч чамусьці ня выкарыстаў матар'ялаў Мілавідава. Зразумела, ацэнку дзейнасьці Скарыны аўтар зрабіў зусім правільна. Аўтар бачыць у васобе Скарыны прадстаўніка тае эпохі, якая была цесна зьвязана з рэформацыйным рухам, хаця ў бібліі Скарыны дух рэформацыі не адчуваецца. Аднак, такія кансэрватары, як князь А. Курбскі, адносіліся адмоўна да перакладу бібліі Скарыны, лічачы скарынінскую біблію кнігай неправаслаўнага характару. Уся скарынінская ідэалёгія, на думку Харэвіча, ідзе супроць духу эпохі. І некаторымі сваімі думкамі, зацьвярджае Харэвіч, Скарына папярэдзіў сваю эпоху на цэлае стагоддзе. Асноўнаю яго ідэяй, што чырвонай ніццю праходзіць праз усе выданьні Скарыны, зьяўляецца ідэя аб сувязі пісьменнасьці з народамі, ідэя такая актуальная ў наш час. Артыкул А. Харэвіча можна прылічыць да аднаго з найлепшых, якія зьявіліся ў сувязі з юбілеем³⁾.

¹⁾ Шчакаціхін М. Дрэварыты і орнамент ў выданьнях Скарыны. „Наш Край“, 1925, № 1.

²⁾ Яго-ж. Гравюры і кніжныя аздобы ў выданьнях Францішка Скарыны—у гэтым зборніку, стар. 180—228.

³⁾ А. Харэвіч. Ф. Скарына і яго эпоха. „Польмя“, 1925. № 7. Стар. 138—153.

Юбілейнае пахаджэнне мае і артыкул проф. М. М. Піотуховіча „Францішак Скарына і яго літаратурная дзейнасць“. Артыкул напісаны на падставе знаёмства з усёю літаратурай аб Скарыне і вельмі добрага вывучэння ўсіх выданняў Скарыны. Вельмі цікавы тыя паказанні аўтара, якія датычаць Падуанскага Універсітэту. Рэч у тым, што ў той год, калі Скарына атрымаў ступень доктара лекарскіх навук у Падуанскім Універсітэце, самы Універсітэт быў зачынены. Значыцца, Скарына павінен быў недзе атрымаць медыцыную адукацыю, але ў якім уласна месце—застаецца невядомым. Характарызуючы Скарыну як прадстаўніка гуманістычнага руху і знаходзячы ў сьветапаглядзе Скарыны шмат сярэднявечнага, Піотуховіч, аднак, паказвае і на шэраг новых ідэй, якія знаходзіліся ў рэзкай супярэчнасці з старым сярэднявечным сьветаразумеьнем. Сваімі ідэямі і дзейнасцю Скарына належыць да эпохі адраджэння. Індывідуалізм, нацыяналізм і натуралізм, імкненне пазнаць прыроду, ёсць тры асноўныя рысы гуманізму. Гэтыя рысы ўласцівы і Скарыне. Недарэмна ён пакінуў школястчыны Кракаўскі Універсітэт і накіравўся ў Італію, краіну новае філэзофска-натуральнае думкі, новых літаратурных плыньі. Зусім правы Піотуховіч у сваім вывадзе, што на асобе Скарыны ляжаць „густыя цені сярэднявечча, але адначасна мрок гэтых ценяў праразаюць сьветлыя блікі жыццярэднага рэнесансу“¹⁾.

Нарэшце, сьвяткаваньне на Беларусі 400-лецця ад дня выхаду скарынінскага „Апостала“, выклікала зьяўленьне невялічкага жыццяпісу Скарыны, аўтарам якога зьяўляецца Н. Бываеўскі. Гэты невялічкі жыццяпіс грунтуецца на ўсіх вядомых нам матар'ялах аб Скарыне. Аднак, у артыкуле ёсць зацвярджэньні, з якімі цяжка згадзіцца. Так, адкуль аўтар ведае, што, калі ў Вільні быў бацька Скарыны, дык было вырашана пытаньне аб далейшай адукацыі маладога Францішка. Трэба аднесці таксама да непагрунтаваных гіпотэз зацвярджэньне аўтара аб тым, што Скарына быў гасцём М. Лютэра і Мэлянхтона, калі яны распачалі барацьбу з каталіцкаю царквою. Здаецца таксама, што і гіпотэза Шчакаціхіна аб часе нараджэння Скарыны, пры ўсёй сваёй дасцьпнасьці, застаецца толькі гіпотэзай²⁾.

400-лецце беларускага друку выклікала шэраг водгукаў за кардонам у Беларускіх землях. І польскія, і беларускія дасьледчыкі прысьвецілі гэтаму важнейшаму факту ў гісторыі беларускае культуры паасобныя працы і артыкулы. Так, Абрамовіч надрукаваў спецыяльнае дасьледваньне аб 400-лецці друкарства ў Вільні. У гэтай працы адведзена значнае месца і Ф. Скарыне, як першаму віленскаму друкарю. Аўтар выкладае жыццяпісныя даныя на падставе кнігі Уладзімерава і матар'ялаў Шляпкіна. Новыя даныя Мілавідава засталіся аўтару невядомымі. Наогул, ува ўсіх сваіх разважаньнях адносна выданняў Скарыны Абрамовіч ідзе за Уладзімеравым і яго вывадамі. Разьдзел аб Скарыне ў працы Абрамовіча невялічкі, але адначасна ён вельмі выразна сумуе ўсё, што было зроблена ў навуцы адносна вывучэння Скарыны³⁾.

На юбілей Скарыны адгукнуўся ў Вільні і А. Станкевіч. Невялічкая памерам праца А. Станкевіча ёсць вельмі ўдалая спроба навукова-папулярнае характарыстыкі дзейнасці першага беларускага

¹⁾ М. М. Піотуховіч. Ф. Скарына і яго літаратурная дзейнасць „Асьвета“ № 7. 1925 г.

²⁾ „Наш Край“. Менск, 1926, I. Стр. 5—7.

³⁾ L. Abramowicz. Cztery wieki drukarstwa w Wilnie (1525—1925). Wilno, 1925. Стр. 150. Стр. 14—18.

друкара. Апошняя разглядаецца ў адпаведнай культурна-гістарычнай абстаноўцы. Цэнтр увагі А. Станкевіча — жыццё Скарыны і яго дзейнасць у Празе і ў Вільні. Праца Станкевіча не арыгінальная, бо ў яе аснове ляжыць праца Уладзімерава, а таксама артыкулы ў бэрлінскім часопісе „Літопіс“ за 1924 год, а некаторыя факты ўзяты і з працы Сьвянціцкага „Пачаткі кнігопечатання на землях Украіны“. А. Станкевіч, усвед за Уладзімеравам, вельмі асьцярожны ў сваіх вывадах і ніколі не закранае фактаў, якія немагчыма падтрымаць адпаведнымі довадамі, напрыклад, пытаньне аб вызнанні Скарыны. А. Станкевіч, даючы апісаньне праскіх і віленскіх друкаў, прабаваў таксама выявіць сутнасць скарынінскага сьветаразуменьня. Нельга назваць спробу аўтара удамай, хаця трэба згадзіцца з думкай аўтара аб тым, што гуманістычны рух у Італіі і Заходняй Эўропе зрабіў пэўны ўплыў на Скарыну. Урэшце, гэтая правільная гіпотэза нічым не даведзена. Але адкуль аўтару вядома, што „несьмяротны Дантэ, слаўны Пэтрарка, Боккаччо і іншыя вялікія поэты, патрыоты сонечнай Італіі, прадвеснікі гуманізму, былі добра вядомы Скарыне і служылі багатым узорам для яго культурна-прасьветнай дзейнасці“, нам і пасля працы Станкевіча засталася невядомым. Урэшце, і самая характарыстыка Дантэ, Пэтраркі і Боккаччо як папярэднікаў гуманізму, — зьяўляецца спрэчнай, калі не адносна Дантэ, дык адносна двух апошніх гуманістых. Заслуговае ўвагі заключыць разьдзел працы А. Станкевіча, прысьвечаны высвятленьню значэньня дзейнасці Скарыны. Аўтар правільна зацьвярджае, што „Скарына сваімі кніжкамі далучаў Беларусь да агульна-эўрапейскае культуры“¹⁾.

Другая праца юбілейнага характару вышла ў Коўні і належыць пярэму В. Ластоўскага. Гэты невялічкі памерамі артыкул агульнага характару варты ўсялякае ўвагі, хаця з паасобнымі паглядамі аўтара згадзіцца цяжка. Так, В. Ластоўскі падтрымлівае гіпотэзу аб тым, што Скарына перад атрыманьнем ступені доктара мэдыцыны ў Падуі вучыўся ў Праскім Унівэрсытэце. Аднак, як-бы ні была цікава гэтая гіпотэза, яе ўсё-ткі трэба адкінуць. Трэба таксама аднесці да катэгорыі поэтычных вымыслаў разважаньні Ластоўскага аб тым, як Скарына зьвярнуўся на бацькаўшчыну, як ён пазнаёміўся з мясцовымі культурнымі дзеячамі, як у яго зьявіўся намер прысьвечыць сябе асьветнай працы, а таксама аб тым, чаму Скарына пакінуў бацькаўшчыну і пасяліўся ў Празе. Усе гэтыя разважаньні фактамі даведзены быць ня могуць, і лепш было-бы іх не закранаць. І Ластоўскаму матар'ялы Мілавідава засталіся невядомымі, хаця яны зьмяшчаюць надзвычайна каштоўныя даныя для жыцццяпісу Скарыны. Наогул на працу Ластоўскага зрабіў пэўны ўплыў артыкул Карскага аб Скарыне. Калі Ластоўскі характарызуе асобу Скарыны, як „культурнейшага чалавека сваіх часоў, які нічым ня ўступаў тагочасным заходня-эўрапейскім дзелчом ні розумам, ні энэргіяй, ні сваімі шырокімі помысламі“, дык аўтар паўтарае даслоўна словы Карскага. Артыкул Ластоўскага канчаецца агульнай характарыстыкай выданьняў Скарыны з пункту погляду іх тэхнікі і мастацкасьці. У канцы артыкулу прыведзены ўзоры скарынінскіх біблійных перакладаў. Артыкул канчаецца агульнай характарыстыкай значэньня дзейнасці Скарыны. Трэба таксама адзначыць, што ў артыкуле вельмі добра ілюстраваны той матар'ял, які мае дачыненне да тэхнікі скарынінскіх выданьняў²⁾.

¹⁾ А. Станкевіч. Доктар Францішак Скарына — першы друкар беларускі. 1525—1925. Вільня. 1925. Стар. 56.

²⁾ Ластоўскі В. Доктар Францішак Скарына (1525—1925). „Крывіч“. Коўня. 1925 № 2. Стар. 313.

Сярод прац украінскіх даследчыкаў, якія закраналі жыццё і дзейнасць Скарыны, зварочваюць на сябе ўвагу, перш за ўсё, працы акадэміка М. С. Грушэўскага. Зразумела, Скарына ня цікавіць аўтара сам па сабе, але толькі з прычыны сувязі дзейнасці першага беларускага друкара з культурным развіццём Украіны. М. С. Грушэўскі, зразумела, правы, калі дзейнасць Скарыны разглядае як вынік самастойнага беларускага культурнага развіцця, а не як вынік уплыву заходня-протэстанцкіх плыняў. М. С. Грушэўскі адзначае, што на Беларусі і на Украіне ўжо ў XV і ў пачатку XVI стагоддзя, задоўга да зьяўлення рэформацыйнага руху, пачалі зьяўляцца пераклады розных царкоўных кніг на народную мову, услед за якімі зьявіўся пераклад сьвятога пісьма полацкім мешчанінам Ф. Скарынай, выхаванцам раней Кракаўскага, а потым Падуанскага Універсітэтаў. Скарына пачаў сваю перакладчую працу незалежна ад якіх-коліч рэформацыйных ідэй. М. С. Грушэўскі, ацэньваючы праскую і віленскую дзейнасць Скарыны, лічыць, што плян выданняў поўнае бібліі, калі судзіць па тым, што да нас дайшло, ня быў выкананы, хаця ў адной з сваіх прадмоў Скарына гаварыў пра ўсю біблію, якую ён хацеў даць у рукі чытачу. Грушэўскі адзначае поўную адсутнасць сувязі справы Скарыны з якой-небудзь рэлігійнай доктрынай. Ні ў праскіх, ні ў віленскіх выданнях няма адносна гэтага ніякіх паказанняў. На думку Грушэўскага, Скарына, відавочна, быў праваслаўным і трымаўся свае веры, а сваю дзейнасць ён тлумачыў толькі мотывамі нацыянальнага і культурнага характару. Гэтым тлумачыцца, чаму Скарына „для паспелітога понимания“ пераклаў біблію на мову, бліжкую да народнае. Той факт, што Скарыне ў яго працы дапамагалі Багдан Онькаў, а ў Вільні Якуб Бабіч, можа служыць адбіткам тэй культурнай абстаноўкі, у якой развіваліся новыя ідэі і культурныя інтарэсы, і якая характарызуе мяшчанства буйных беларускіх местаў. На думку Грушэўскага, мы ня ведаем, як пашыраліся кнігі Скарыны, але даныя пазьнейшых часоў і той уплыў, які Скарына зрабіў на розных перапішчыкаў і пераймальнікаў, паказвае пэўны ўплыў Скарыны на шырокія колы як беларускага, так і украінскага грамадзянства¹⁾.

Сьвяткаваньне 350-лецця кнігадруку на Украіне выклікала зьяўленьне цікавага выдання, спэцыяльна прысьвечанага поўнаму агляду украінскага кнігадруку, пачынаючы ад XV стагоддзя. У гэтым выданні зьмешчаны невялічкі артыкул Паўла Папова аб пачатку беларускага кнігадруку. У гэтым артыкуле зроблены кароткі нарыс друкарскае дзейнасці Скарыны і характарыстыка скарынінскіх кніг з пункту пагляду тэхнікі кнігадрукаваньня. Ува ўсіх гэтых пытанняў аўтар стаіць на грунце тых матэрыялаў, якія былі выкарыстаны Уладзімеравым і якія былі апублікаваны таксама і пасля яго. Аўтар адзначае, што, хаця дзейнасць Скарыны тэрыторыяльна належыць больш да Беларусі, але яна мела вялізнае значэньне і для сумежнай і злучанай з ёю Украіны. Аўтар лічыць, што кнігі Скарыны вельмі пашыраліся на Украіне, прызвычайвалі насельніцтва да друкаваных выданняў і падрыхтоўвалі блізкае ў будучыні развіццё ўласнага украінскага кнігадруку. Аўтар констатуе, што кнігі Скарыны чыталі на Украіне вельмі старанна цэлыя пакаленьні. Скарынінскія выданні былі вядомы украінскаму пісьменьніку канца XVI і пачатку XVII стагоддзя Івану Вішэнскаму. Скарынінскія выданні часта перапісваліся на Украіне. Самая тэрмінолёгія друкаваных кніг, якія даўней на Украіне называліся „бітымі“,

¹⁾ М. Грушевський. Культурно-національний рух на Україні в XVI—XVII віці. Київ—Львів. 1912. Стар. 50—154.

надзяць дз эпохі Скарыны і яго выданьняў. Аўтар адзначае, усюды за Уладзімеравым, што скарынінскія выданьні ў друкарскіх адносінах зрабілі уплыў і на Запад, на выданьні Прымуса Трубэра ў Тубінгене ў Нямеччыне¹⁾.

Украінскія ўрачыгасьці, зразумела, выклікалі таксама вялікі водгук і ў закардоннай Украіне, Галіцыі, у яе цэнтры—Львоўе, дзе нарадзілася украінскае кнігадрукаваньне. Так, Украінскаму Навуковаму Таварыству імя Шаўчэнякі ўдалася выдаць вельмі каштоўную кнігу профэсара І. Огіенка, якая спецыяльна прысьвечана украінскаму друкарству. У гэтай вельмі каштоўнай па матар'яле і бібліографіі кнізе адбедзена значнае месца Скарыне. Даючы вядомыя жыцьцяпісныя весткі, Огіенка адзначае, што паміж Кракавам і Падуюй прашло шэсьць год, на працягу якіх Скарына вывучаў мэдыцыну і багаслоўе, але ў якіх унівэрсытэтах—гэта застаецца невядомым. Той факт, што Скарына, зьявіўшыся ў Падую, меў вучоную ступень доктара ехіміагум артіум, пацвярджае выказанае аўтарам меркаваньне. Огіенка ў гэтым пытаньні вельмі асьцярожны і ня пушчаецца з гэтага поваду ні ў якія разважаньні, што ня былі-б пагрунтаваны на фактах. Культурную працу Скарыны Огіенка тлумачыць жаданьнем даць народу кнігі „святаго пісьма, якіх тады ня было наогул і якія мелі значэньне і для царквы, і для хатняга павучаньня. Гэтым тлумачыцца жаданьне Скарыны перакласьці цэлую біблію на тагочасную „рускую“ мову, якая была супольнай і для украінцаў, і для беларусаў. Огіенка таксама адзначае спачуваньне да дзейнасьці Скарыны з боку мяшчан. Огіенка падкрэсьлівае, што скарынінскія выданьні сьцялі ня ніжэй за найлепшыя тагочасныя выданьні—вэнэцыйскія і нюрэнбэрскія. З розных прычын Скарына не заснаваў сталага друкарства, але падставы для гэтага былі закладзены. Далейшае разьвіцьце друкарскае справы ў Маскве, у Львоўе і ў Астроўе адбылася пад беспасрэдным уплывам Скарыны²⁾.

Гэты-ж самы дасьледчык прысьвяціў спецыяльны нарыс Скарыне, зьмечшаны ў бэрлінскім часопісе „Літопісь“. Для Огіенкі Юры Скарына—першы „рускі“ гуманісты і друкар. Яго культурная праца зрабіла цэлую эпоху. Сучасьнікі не маглі яе ні зразумець, ні ацаніць. Дзякуючы гэтаму, найболей асьвечаны чалавек XVI стагодзьця, найслаўнейшы „рускі“ дзеяч на цэлыя два стагодзьці, Скарына, памёр неацэнены і ў вялікай беднасьці. Даючы жыцьцяпісныя і іншыя весткі аб жыцьці і дзейнасьці Скарыны, Огіенка заўсёды стаіць на грунце фактычнага матар'ялу, які ён знаходзіў і ў Уладзімерава, і ў Шляпкіна, і ў Сабалеўскага. Огіенка вельмі асьцярожна кажа аб пахаджэньні Скарыны. Ён толькі абмяжоўваецца паказаньнем, што Скарына, паходзіць з мяшчанска-купецкае сям'і, але не спрабуе аднесці яе да заможных альбо да сярэдня-заможных. Огіенку цікавіць таксама пытаньне, чаму Скарына пакінуў Прагу і прыехаў у Вільню. На гэта Огіенка дакладнага і яснага адказу не дае і тлумачыць гэта магчымасьцю якіх-небудзь нападаў з боку каталікоў. Огіенка ня цікавіцца пустым пытаньнем, калі памёр Скарына, бо для гэтага дасьледчыкі ня маюць ніякіх даных. Огіенка лічыць, што Скарына пераклаў свае біблейныя кнігі на тую „рускую“ мову, якая тады была, літаратурнай у „Літоўска-Украінскай дзяржаве“. Гэтая мова ў грунце была царкоўна-славянская, але з значнай прымешкай жывое народнае „рускае“ мовы. Скарына быў патрыотам, кахаў свой народ, сваю родную мову. Скарына быў пер-

¹⁾ Бібліяграфічны Вістні. 350 рокаў Украінскаго друку (1574—1924). Кіў, 1924. Стар. 22—24.

²⁾ Пр. Огіенко Ів. Історія Украінскаго друкарства. Т. I. Львiв, 1925. Стар. 15—18.

шим гуманістим на Усходзе, ён першы пераклаў кнігі сьвятога пісьма на народную мову. Яго біблейныя пераклады мелі влівае пашырэнне на Украіне і выклікалі перайманьні. Крыніцаю пера люд. і абліччю зьяўляецца чэская біблія 1506 году і царкоўна-славянская. Праўда, нельга апошняе пытаньне разьвязваць так рашуча, як гэта робіць Огіенка, калі існуюць прычаны і Сабалеўскага і меркаваньні Уладзімерава¹⁾.

Гэты-ж самы юбілей выклікаў зьяўленьне і артыкулу Ярэчанкі, зьмешчанага ў „Літаратурна-Навуковым Весьніку“. На жаль, гэты артыкул вельмі далёкі ад тэй аб'ектыўнасьці і таго навуковага тону, які ўласцівы артыкулам Огіенкі. Ярэчанка якім-бы ні было чынам хоча абярнуць Скарыну ў украінца, даючы тэрміну „рускі“ тое тлумачэньне, якое яму даецца ў Галіцыі ў цяперашні час. Ярэчанка выказвае прыпушчэньне, што Скарына быў украінцам, але толькі нарадзіўся ў Полацку, а калі і быў беларусам, дык словам „рускі“ ён стараўся паказаць свой нахіл да украінскае культуры. Зразумела, гэтыя разважаньні ніякага значэньня ня маюць. Яны кажуць толькі аб настроі аўтара і сьведчаць аб некаторым перазуменьні таго пытаньня, якое зьяўляецца прадметам яго вывучэньня. Далей, Ярэчанку невядома атрыманьне Скарыны ступені доктара мэдыцыны ў Падуанскім Унівэрсытэце. Дзеся гэтага ён утварае гіпотэзу, што Скарына свой доктарат скончыў у Праксім Унівэрсытэце, а потым скончыў сваю адукацыю ў Болёньні і Падуй. Урэшце, магчыма таксама, што Скарына беспасрэдна з Кракава паехаў у Італію вучыцца. Да фантастычных разважаньняў трэба аднесці і апавяданьне аб тым, як у Лютэра гасьцяваў Францішак-паляк. Гэтую легенду ўжо даўно трэба адкінуць. Ярэчанка тлумачыць выдавецкую дзейнасьць Скарыны перайманьнем чэхаў. Выданьнем свае бібліі ў народнай мове Скарына, як думае Ярэчанка, хацеў даць свайму народу тагочасную энцыклёпэдыю вед, якую была біблія, і ў якой можна было навучыцца „сямі вольным навукам“. Таксама трэба адкінуць і тлумачэньне політычнымі мотывамі ад'езду Скарыны з Прагі, як гэта рабіў Даброўскі, а за ім паўтарае Ярэчанка. Аб гэтым пытаньні наогул няма ніякіх далых, і лепш было-б аб гэтым маўчаць. Наогул, аўтар выкарыстаў цалкам усю кнігу Уладзімерава, але ня ўзяў з яе таго асьцярожнага крытычнага духу, якім яна прасякнута. Ярэчанка таксама адмаўляецца ад азначэньня году сьмерці Скарыны, адзначаючы, што апошнія весткі аб першым друкару адносяцца да 1535 году. Артыкул канчаецца характарыстыкай таго ўплыву, які Скарына меў у далейшым²⁾.

Пэўнае месца адведзена Скарыне і профэсарам Ул. Сьвянціцкім у яго выдатным творы „Пачаткі кнігопечатаня на землях Украіны“. Дзейнасьць Скарыны разглядаецца на фоне кракаўскіх, сэрбскіх і вэнэцыйскіх славянскіх выданьняў. Аўтар адзначае, што Скарына напярэдзі сваіх сучасьнікаў, бо ён даў Беларусі бадай што ўсю біблію ў зразумелай для народу мове. У гэтых адносінах Скарына пайшоў за нямецкімі бібліямі XV стагодзьця і чэскай бібліяй 1506 году. Сьвянціцкі таксама высака цэніць выданьні Скарыны з тэхнічна-мастацкага боку і ставіць іх у шэрагу найлепшых узораў першапачатковага кнігадрукаваньня³⁾.

1) Пр. Огіенко Ів. Друкарська Трійця. „Літопись“, 1924, Берлін, №№ 12 і 13, старонкі 180—182, 197—198.

2) Яремченко Ол. Др. Франціск-Георгій Скорина. Яго жыццё та літаратурна л выдавничя дьяльність. „Літаратурно-Навуковий Вістник“, 1923, кніжка XI, стар. 253—259.

3) Пачаткі кнігопечатаня на землях Украіны Львів, 1921, стар. 15 і 16.

Расійская гістарычная і гістарычна-літаратурная навука параўнальна пазна пачала звярочваць увагу на вывучэнне жыцця і дзейнасці Скарыны. Калі ў Карамзіна ёсць некаторыя ўпаміны аб Скарыне, дык Салаўёў зусім маўчыць аб ім. Зразумела, калі Салаўёў цікавіўся толькі гісторыяй дзяржавы, дык Вялікае Княства Літоўскае цікапіла яго пастолькі, паколькі яно ўваходзіла ў тыя ці іншыя дачыненні з Масквой. Салаўёў гатоў цікавіцца царкоўнымі адносінамі, але ня культурнымі. Толькі Бестужаў-Румін у сваёй „Русской Истории“ адвёў большае месца гісторыі „Заходняе Русі“ і нарысу яе разумовага і моральнага стану. Для Бестужава Беларусь ёсць толькі „Заходняя Расія“, але гэтая „Расія“ настолькі арыгінальна ў параўнанні з Масквой, што для яе зразумення трэба вывучаць яе зусім самастойна. Бестужаў так і зрабіў. Ён першы даў грунтоўны гістарычна-культурны нарыс Вялікага Княства Літоўскага і сказаў некалькі слоў аб Ф. Скарыне ў разьдзеле, адведзеным характарыстыцы моральнага і матэрыяльнага стану Вялікага Княства Літоўскага ў XVI стагоддзі. К. Н. Бестужаў адзначыў, што, хаця „руская“ мова пераважвала ўва ўсіх юрыдычных помніках, аднак, асаблівага красавання „рускае літаратуры“ ня было. Толькі з пачатку XVI стагоддзя пачынаецца ажыўленне ў разумовым разьвіцці „Заходняе Расіі“. Бестужаў-Румін звязвае пачатак гэтага разумовага руху з пачаткам друкавання Фіодем славянскіх кніг у Кракаве, якое хутка спынілася, і аднаўленьнем яго Ф. Скарынай. Аб першым беларускім друкары Бестужаў-Румін сказаў толькі некалькі слоў, а ўласна: „З 1517 году прымаецца за працу друкавання кніг доктар мэдыцыны Францішак Скарына, родам з Полацку. Друкаванне ён пачаў у Празе Чэскай, дзе ён выдаў „Псалтыр“, а потым, з 1517—1519 г.—22 кнігі святага пісьма ў стара-славянскім перакладзе; правяраным па гэбрайскіх і грэцкіх кнігах і асабліва па Вульгаце. Потым, пераехаўшы ў Вільню, Скарына выдаў тут „Апостал“ і „Сьледаваны Псалтыр“ (1525) і на гэтым скончыў сваю дзейнасць“. Бестужаў-Румін таксама падзяляе прыпушчэнне аб тым, што Пётра Мсьціславец, адзін з першых друкароў у Маскве, быў адным з майстроў друкарні Скарыны і адышоў з Вільні ў Маскву. Калі нават апошняе прыпушчэнне і нявернае, дык усё-ткі, на думку аўтара, справа не магла застацца бяз уплыву на Маскву. Бестужаў-Румін лічыў, што друкаваныя кнігі разыходзіліся сярод тагочаснага грамадзянства, бо пісьменнасць у вапшнім, як сярод каталікоў, так і праваслаўных, мела вялікае пашырэнне. Бестужаў-Румін, верны свайму метадзе, даваў толькі правяраныя факты, ува ўвазе адзначае рознагалосьці, якія існавалі ў літаратуры адносна прыналежнасці Скарыны да таго ці іншага вызнання. Але сам Бестужаў пакідае гэтае пытаньне адчыненым ¹⁾.

Усьлед за Бестужавым і Д. І. Ілавайскі сказаў аб Скарыне некалькі слоў. Ілавайскаму зняёма і праца Уладзімерава, і артыкул Галавачкага, і анонімная заметка аб адносінах перакладу Скарынай бібліі да Вульгаты і стара-славянскага тэксту. Аўтар закранае дзейнасць Скарыны ў тым разьдзеле, дзе ён кажа аб маскоўскіх друкарох. Ілавайскі пачынае з вельмі няпоўнае гісторыі друкавання царкоўна-славянскіх кніг у Кракаве, Вэнэцыі, Чорнагорыі. Устаўка аб Скарыне зусім выпадковая. Ілавайскі не дае ніякай характарыстыкі дзейнасці Скарыны. Ён абмяжоўваецца толькі паказаннем, што Скарына быў „рускі чалавек, родам з Полацку, які атрымаў унівэрсытэцкую адукацыю за рубяжом і набыў годнасць доктара мэдыцыны“. Крыніцай пе-

¹⁾ К. Н. Бестужев-Рюмин, Русская История. Т. II, в. I. СПб. 1885. Стар. 136-137.

ракладу была Вульгата альбо правільней—яе чэскі пераклад, а таму яго пераклад мае вялікую прымешку чэхізмаў. Скарына перакладаў біблію з дапамогаю царкоўна-славянскага тэксту на кніжную „заходня-рускую“ мову. Ілавайскі не памінае аб надрукаванні Скарынай у Празе „Псалтыру“, але затое ў Вільні ў 1525 годзе ён надрукаваў „Апостал“, і „Псалтыр“. Вось і ўсё, што Ілавайскі кажа аб Скарыне. Зразумела, Ілавайскі нідзе ня кажа аб тым уплыве, які Скарына зрабіў на нацыянальна-культурнае разьвіцьцё Беларусі ¹⁾.

Некалькі слоў прысьвяціў Скарыне і Н. А. Ражкоў у сваім „Обзоре русской истории с социологической точки зрения“. Ражкоў ведае, што Скарына быў „рускі, радзіўся ў Полацку, належаў да багатай гандлярскай сям’і, вучыўся ў Праксім Унівэрсытэце і там-жа пачаў сваю карысную выдавецкую дзейнасьць, якая асабліва разгарнулася з 1525 году, калі Скарына пасяліўся ў Вільні“. Тут вучоны, дапытлівы і прасякнуты асьветнымі імкненьнямі доктар Пракскага Унівэрсытэту разгарнуў ажыўленую друкарскую, выдавецкую і перакладчую працу. На думку Ражкова, Скарына меў на мэце даць поўны пераклад бібліі на рускую мову з належнымі тлумачэньнямі і дасягнуў свае мэты. Як думае Ражкоў, заданьні, што ставіў сабе Скарына, выходзілі з чыста рэлігійнага кругу: ён меў на мэце ня толькі пэўнае рэлігійна-моральнае павучаньне, збаўленьне душы і выпраўленьне абывайнасьці, але імкнуўся да папулярызэцыі і навуковых вед, „к научению простых людей русского языка“, як сам ён гаварыў. Да пэўнай ступені можна згадзіцца з такой характарыстыкай, але дзіўна што Ражкоў ня ведаў аб тым, што Скарына атрымаў ступень доктара мэдыцыны ў Падуанскім Унівэрсытэце, і пусьціў у ход думку аб тым, што Скарына вучыўся і атрымаў ступень доктара ў Праксім Унівэрсытэце ²⁾.

Адначасна з кнігай Ражкова зьявіўся і жыцьцяпісны нарыс аб Скарыне, складзены А. Капыловым ³⁾. Ня гледзячы на тое, што аўтар прывеў бадай што поўную бібліяграфію пытаньня, ён у васнову свайго артыкулу паклаў кнігу Уладзімерава і яго заметку ў слоўніку Брокгаўза і Эфрона і паўтарыў усе памылкі Уладзімерава. Як і Уладзімераў, ён таксама ўжывае вэрсію аб тым, што Скарына прадаўжаў сваю адукацыю ў Болёньні пасьля Кракава. І гэта ня гледзячы на тое, што А. Капылоў у сваёй бібліяграфіі памінае і матар’ялы Шляпкіна. Сьмерць Скарыны Капылоў ставіць у сувязь з тымі засмучэньнямі, якія Скарына меў у 30-х гадох XVI стагодзьдзя з прычыны пажару ў Вільні і потым пошасьці. Трэба лічыць, што і гэтак зацьвяджэньне адвольнае, бо для яго няма ніякіх падстаў. Паколькі артыкул мае выключна жыцьцяпісны характар, у ім прыведзены ўсе факты, якія характарызауюць дзейнасьць Скарыны.

Ужо Мурко ў сваёй рэцэнзіі на працу Уладзімерава зьявруў увагу на тое, што Галахаў у сваёй „Истории литературы“ зусім маўчыць аб Скарыне, а Парфір’еў у сваёй падобнай працы толькі памінае аб ім. Толькі Архангельскі ў сваёй працы „Очерки из истории западно-русской литературы XVI—XVII в. в.“ лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Скарыне. На жаль, Архангельскі абмежаваўся толькі паказаньнем стану і месца нараджэньня Скарыны і пералікам праскіх і віленскіх яго выданьяў. Архангельскі лічыў, што крыніцай пе-

¹⁾ Іловайский Д. И. История России. Т. III. М. 1890. Стар. 694.

²⁾ Рожков Н. А. Обзор русской истории с социологической точки зрения Ч. II. М. 1905. Стар. 137.

³⁾ Русский биографический словарь (Сабанцев—Смыслов). СПб. 1904.

ракладу бібліі Скарыны былі: Вульгата, чэскія і грэцкія тэксты. Аўтар аб'явіў дзьве галоўныя думкі аб гэтым, але ня прывёў ніякіх доказаў для падтрыманьня гэтага ¹⁾.

В. А. Келтуяла у сваім курсе „Истории русской литературы“ даў шмат весак аб Скарыне. У васьнову пакладзена даследваньне Уладзімерава. Матар'ялы Шляпкіна аб Скарыне аўтару былі невядомы, дзеля чаго ёсьць значныя недакладнасьці ў тых жыцьцяпісных вестках, якія прывёў Келтуяла.

Усьлед за Уладзімеравам Келтуяла лічыў, што пераклад біблейных кніг Скарына зрабіў з чэскае бібліі 1506 году, але пры гэтым ён карыстаўся гаксама тэкстамі царкоўна-славянскіх перакладаў паасобных біблейных кніг. Для характарыстыкі дзейнасьці Скарыны Келтуяла прыводзіць адрыўкі з яго прадмоў як да бібліі, так і да паасобных кніг старога закону. Дзейнасьць Скарыны разглядаецца як падрыхтоўчая да росквіту літаратуры ў „паўднёва-заходняй Русі“ канца XVI і першай паловы XVII стагоддзя. Аўтар, усьлед за Уладзімеравам, ужывае зусім няправільны тэрмін „Юго-Западная Русь“. У процілегласьць Уладзімераву, але следам за Будзіловічам, Келтуяла адносіў год сьмерці Скарыны да 40-х гадоў XVI стагоддзя. Нельга, зразумела, сказаць, што літаратурная і выдавецкая дзейнасьць Скарыны мае поўнае асьвятленьне ў працы Келтуялы. Але добра і тое, што аўтар сумленна перадаў усё, што ведаў аб Скарыне ²⁾.

Профэсар Пятухоў зрабіў іначай у сваім курсе „Русская литература“, у якім ёсьць асобны разьдзел „Просвещение и литература в Юго-Западной Руси XVI—XVII в.в.“. Пятухоў абмежаваўся толькі ўпамінам імя Скарыны, дый то ня ў зусім правільным асьвятленьні. Проф. Пятухоў адзначае, што разьвіцьцё літаратуры пачынаецца друкарскай дзейнасьцю, галоўным чынам, Швайпольта Фіоля і Францішка Скарыны, але яны друкавалі свае выданьні пераважна ў Кракаве і ў Празе. Толькі гэтымі неазначанымі ўвагамі проф. Пятухоў і абмежаваўся ³⁾.

Проф. М. Н. Спэранскі, аўтар іншага курсу „Истории древней литературы“, адзначаючы разьвіцьцё кнігадруку ў паўднёва-заходняй Русі XVI стагоддзя, ставіць нараджэньне славянскага кнігадруку ў сувязь з пратэстанцтвам. Гэтым тлумачыцца, чаму Фіоль у сваіх славянскіх выданьнях стараўся даласаваць царкоўна-славянскі тэкст да жывое мовы. У сувязь з гэтым пратэстанцкім рухам Спэранскі ставіць і дзейнасьць другога працаўніка друкарскае справы—Ф. Скарыны.

Весткі аб Скарыне прыведзены Спэранскім няпоўныя і недакладныя. Вось тое нямногае, што лічыў магчымым сказаць аб Скарыне проф. Спэранскі. Скарына быў родам з Полацку і атрымаў заходня-эўрапейскую адукацыю. Дзейнасьць сваю ён распачаў у Празе, дзе ён спачатку жыў і дзе ён прышоў да думкі выдаць кнігі сьвятога пісьма для сваіх адзінаплемьнікаў. Затое проф. Спэранскі знайшоў магчымым рашуча лічыць, што біблія Скарыны зьявілася ў сьвет на беларускай мове, досыць блізкай да жывое гутаркі. Проф. Спэранскі пазнае аб пераносе Скарынай свае дзейнасьці ў Вільню, дзе ён засноўвае сваю друкарню. Спэранскі адзначае, што справа Скарыны не атрымала належнага разьвіцьця ў Вільні. Спэранскі тлумачыць гэта тым, што Скарына не заслужыў веры як чалавек, які прасякнуты быў

¹⁾ Чтения в Обществе Истории и Древностей Российских, 1888, I. Стар 15—17

²⁾ Келтуяла В. А. Курс истории русской литературы. Ч. I, кн. 2-ая. СПб. 1911. Стар. 761—764.

³⁾ Петухов Е. В. Русская Литература. Древний период. Изд. 2-е. Юрьев, 1912 Стар. 233.

сьветапаглядам чэскіх братоў, як пратэстант. Спэранскі зацвярджае, што біблія Скарыны перакладзена з чэскае і нямецкае мовы і, наагул, была хутчэй пратэстанцкага, чымся праваслаўнага напрамку, ня мела ў сабе сьлядоў старога традыцыі. Так Спэранскі ізноў высунуў думку аб пратэстанцтве Скарыны і аб разьвіцьці яго дзейнасьці ў сувязі з пратэстанцтвам. Гэтая думка, як вядома, ня сустрэла вялікага спа-чуваньня ў літаратуры, тым болей што Спэранскі ніякімі довадамі не пацвердзіў свайго палажэньня ¹⁾.

Падлічваючы ўсю літаратуру аб Скарыне на працягу 150 год, ад дня выхаду першае працы аб Скарыне Бакмэйстэра, можна сказаць, што літаратура аб Скарыне мае адзіную арыгінальную працу проф. Уладзімерава. Большасьць аўтараў, якія пісалі пасьля Уладзімерава, шырока карысталіся яго фактычным матэрыялам, ішлі за яго вывадамі. Бязумоўна, праца Уладзімерава вельмі каштоўная і захоўвае дагэтуль сваё навуковае значэньне. Аднак, трэба лічыць, што праца аб Скарыне павінна быць напісана нанова. Скарына ёсьць выдатны тып беларускага гуманістага, роднага па сваіх ідэях, як адзначыў М. М. Піотуховіч, заходня-эўрапейскаму адраджэньню. Праўда, Піотуховіч толькі намеціў гэтае пытаньне і толькі часткова даў на яго адказ, але самая пастаноўка пытаньня правільная. Апроч таго, вьвучэньне дзейнасьці Скарыны магчыма толькі на фоне матэрыяльнага, соцыяльна-політычнага і нацыянальна-культурнага жыцьця Вялікага Княства Літоўскага. У значнай ступені ўсе аўтары, якія пісалі аб Скарыне, праходзілі міма гэтага пытаньня. Праўда, Доўнар-Запольскі і Будзіловіч надавалі вялізарнае значэньне агульнаму моральнаму заняпаду як беларускае шляхты, так і духавенства, але дзейнасьць Скарыны немагчыма вытлумачыць толькі імкненьнем яго дапамагчы рэлігійнаму і моральнаму адраджэньню грамадзянства. Дзейнасьць Скарыны толькі тады будзе зразумелай, калі яна будзе разгледжана на фоне ўсяго як соцыяльна-эканамічнага, так і культурна-рэлігійнага жыцьця беларускага народу. Важна вьвучаць Скарыну, яго сьветапагляд, яго ідэі—як фактары, што азначаюць тое месца і тое значэньне, якое Скарына меў у гісторыі культуры Беларусі, Украіны і, часткова, Масквы.

¹⁾ Спэранский М. Н. История древне-русской литературы. М. 1911. Изд. 2-е. Стар. 588-589.

